

Új, egységes

Világtörténelem

két kötetben

Írta:

Márki Sándor

egyetemi tanár.

Első rész:

Az ó- és középkor története

314 szövegképpel, 14 fekete, 11 színes műmelléklettel és 8 színes térképpel.

Második rész:

Az új- és legújabb kor története

361 szövegképpel, 35 fekete, 5 színes műmelléklettel és 4 színes térképpel.

* * *

Márki világtörténete egészen új irányt jelent a magyar történetírás terén. A legalaposabb tudományosságot egyesíti az előadás lebilincselő érdekességével. Az uralkodó személyeken kívül a gazdasági és kulturális mozgalmakat is az események középpontjába helyezi. Korszakokat és embereket művészi színessen jellemez s a múlt eseményeit beszélve el, a jövő útjaira is rávilágít.

A teljes mű ára két díszkötésben... 48 K

A kétkötetes mű négy kötetbe kötve 60 K

Kiadta az Athenaeum irodalmi és nyomdai részv.-társ. Budapest.
Részletre is megrendelhető minden hazai könyvkereskedésben.

SADOWÁTÓL SEDANIG

ÍRTA

GRÓF TISZA ISTVÁN

TISZT. TAG

(Olvastatott a Magyar Tudományos Akadémia 1912. évi május hó 5-én tartott ünnepélyes közülésén.)

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1912

OLIVIA JÓZSEF

OLIVIA JÓZSEF

I.

A második császárság a krími háború győzelmes befejeztét követő párisi kongresszussal érte el fényének és hatalmának tetőpontját. III. Napoleon pozíciója benn Franciaországban rendíthetetlennek látszott. A forradalom gyermeke megzabolázta saját szülő anyját, rendet és nyugalmat teremtett s Franciaországot, minden felforgató áramlatnak ezt a rettegett tűzhelyét katonailag fegyvelmezett egyedulalom vasmarka alá hajtotta.

A decemberi államesiny legskeptikusabb bírálói is kalapot emeltek a siker előtt. Az elismerés, a bámulat, majdnem a rokonszenv hangján kezdtek az új császárról beszélni azok is, akik trónra léptét a legbántóbb gúnnyal és gyűlölettel fogadták.

Ezek közül leszámolt a legveszedelmesebbel. Miklós csár, a legitimitás őre, a forradalomtól reszkető fejedelmek sziklaszilárd támasza, a szent tradíciók fénylő pajzsa, a nagy autokrata, a ki több mint 3 évtizeden át uralkodott Európán, nem él többé. De halála előtt legyőzhetetlennek hitt seregeinek vereségét s a szentszövetség rendszerének végleges bukását meg kellett érnie.

Sebastopol sikeres ostroma félelmetes színben tüntette fel a bonapartizmus katonai hatalmát. A császárnak e hosszú háború alatt kifejtett diplomáciai ügyessége s a békekötésnél tanusított előrelátó mérséklete homlokát az államférfi dícsfényével vette körül. A 48-iki események által alapjában megrendített, de Olmützben újból egybeforrasztott szentszövetség véglegesen szét volt robbantva. Ausztriának a keleti kérdésben tanusított magatartása magára vonta Oroszország féktelen gyűlöletét s egyúttal tanubizonyoságot tett arról a dolgok mélyén fekvő, elháríthatatlan érdekellentétről, amely e két nagyhatalom között fennáll mind-

addig, amíg Oroszország le nem mond balkáni hódító terveiről. Poroszországnak mindkét régi szövetségését kímélni óhajtó magatartása mindkettőnek bizalmatlanságát kelti fel s az öntudatra ébredni kezdő német nemzetnek nemzeti egységre törekvése újabb elháríthatatlan surlódások magvát rejti méhében.

Ebben az alkatelemeire felbomló régi világban mintha a parvenu francia császárság alkotná az egyedüli nehézkedési központot. Anglia a békekötés körüli surlódások daczára büszke és boldog, hogy barátságával dicsekedhetik. Oroszország már a párisi kongresszuson az udvarlás tüntető jeleivel halmozza el. Ausztria a vele való barátságban keresne támaszt Oroszország bosszúvágyával szemben és megnyugtató olasz tartományainak biztonsága felől. Az olasz népnek függetlenség és egység utáni vágya ő tőle várja az üdvösséget. A kis Pienont a nagy Cavour által vezetve részt vesz már a háború utolsó szakában is s a párisi kongresszuson kifejtett tevékenységében előreveti a régi világot alapjában megrázó események fenyegető árnyékát. Ebben az egész, sarkából kivetett, ingadozó, háborgó világban Napoleontól fél, Napoleontól vár mindent mindenki. Ő áll az események középpontjában; remény és félelem, rokonszenv és gyűlölség, forradalom és reakció egyaránt reá függeszti tekintetét.

Csodálatos, de mégis igaz, hogy a francziák császáranak kegyéért való eme tülekedésben a legexponáltabb, legkisebb és legnagyobb hatalom marad leghátul. Senki nem várhatja annyit Napoleontól, mint az Olmützben megalázott és régi türehtelen helyzetének békóiba brutális kíméletlenséggel visszataszított Poroszország. Hiszen csakis a dolgok új rendjétől várhatja elégtételt e megaláztatásért s olyan térfoglalást Németországban, a melyik saját létét biztosítsa s nagy királyai és államférfiai által előkészített német missziójának betöltésére képesítse.

És mégis, az élénk szellemű, nagy tehetségű, de veszélyes álmok bűvkörében élő porosz király s előitéleteit legyezgető, félig fanatikus, félig fantasztá, félig hipokrita környezete az egyedüli kormány Európában, a melynek gyakorlati politikáját még mindig a bonapartizmus elleni gyűlölet irányítja, a mely belpoklosként kerül a francziák császárat, alig-alig tesz vele szemben eleget az udvariasság követelményeinek s minden igye-

kezetét arra irányítja, hogy a benne rejlő veszedelemtől megvédeni segítse Európa régi hatalmasait. IV. Frigyes Vilmos, Gerlach, Mannteuffel s mindazok, a kik a porosz politikát akkor irányítják, az Antikrisztus megszemélyesítőjét látják Napoleonban, a kivel nem érintkezhetik az Isten kegyelméből nyert fejedelmi jog kegyes letéteményese, s minden csalódás, minden újabb kellemetlen tapasztalat daczára az Ausztriával fennállott jó viszony, a század első felében virágzott német dualizmus helyreállításában látják feladatukat.

Ezt a kormányt a német politika ütköző helyén, Frankfurtban Bismarck képviselte. 1851-ben, 36-ik életévében, jóformán mint politikai ujoncz kerül oda. Hiszen csak a 47—48-iki események hatása alatt lép ki a teljes ismeretlenség homályából; akkor tűnik fel markans egyénisége a porosz Landtagban s kelt csodálkozással és gúnyos kételyvel vegyes figyelmet, mint az ultrakonzervatív porosz junker felfogásnak rettenthetetlen bátorságú, éles elméjű, szenvedélyes, túlzó, szűk látkörű lovagja, a ki a brandenburgi junker hűbéri odaadásával ragaszkodik uralkodójához, hiszen még kancellár korában is hűbérurat, a brandenburgi választófejedelmet látja benne.

A sárbarántott királyi hatalom rehabilitálása, harez a forradalom ellen és szövetség Ausztriával: ezek politikai gondolkozásának sarkpontjai. Ujjongva üdvözli az Ausztria nélküli német egységre törekvő Radowitz-féle porosz politika bukását. Olmütz sem támaszt lelkében keserű érzéseket; minden más benyomás felett praedominál a forradalom végleges leveretése, a régi rend helyreállítása feletti öröm. Ezen elvek s ezeknek merész és frappáns hirdetése által vonja magára királyának rokonszenvét és figyelmét, a ki, mint maga mondja, tanulni küldi e kezdő politikust Frankfurtba, a magas politika iskolájába.

Ez a kinevezés általános csodálatot kelt mindenfelé.

»Volt bátorsága elfogadni?» kérdi a király a kinevezést megköszönő Bismarektól.

»Hogyne volna bátorságom elfogadni, ha felségednek bátorsága van kinevezni«, volt rá a kezdő diplomata válasza.

1851. nyarán foglalja el állomását. Már a legelső napokon kelt levelei és jelentései két dologról tanuskodnak. A diplomácia fontoskodó semmittevése csodálkozással s gúnyos lenézéssel

tölti el. »Csak lappaliakkal kínlódnak itt az emberek — írja feleségének — s ezeket a diplomatákat a maguk fontoskodó szatócskodásukkal (Kleinigkeitskrämerei) sokkal nevetésesebbnek tartom a méltóságának érzetével eltelt képviselőnél. Ha rendkívüli események nem jönnek közbe — ezeket, mi hyperböles Bundestag-emberek sem előre látni, sem vezetni nem tudjuk — úgy biztosan tudom, hogy a mit két vagy öt év alatt létre fogunk hozni, azt 24 óra alatt megcsinálnám, csak egy álló napig lennének a többiek okosak és igazmondók. Soh'se vontam kétségbe, hogy mindannyian vízzel főznek, de hogy a levesük ilyen gyenge vízleves, a melyikben egyetlen árva zsírszemecske sem található fel, az mégis meglep. Rohamosan haladok abban a művészetben, hogy sok szóval semmit se mondjak. Hosszú ívekre kiterjedő jelentéseket írok, a melyek lendületesen gördülnek, mintha vezércikkek volnának, és ha Mannteuffel elolvasásuk után meg tudja mondani, hogy mi van bennök, akkor többet tud én nálam. Ugy tesz mindenkünk, mintha elhinné a másiktól, hogy tele van tervvel és gondolattal, pedig egyikünk épen olyan kevésbé tudja, mint a másik: mi legyen Németországból. Még a legmalicziózusabb demokrata sem hinné, mennyi charlatanéria és fontoskodás van ebben a diplomáciában.« Még május havában írja azt a jelentését Mannteuffelhez, a melyikben a Bundnál levő osztrák diplomaták mesteri kézzel s a minden pose-t és fontoskodást lenéző lángelme fölényes gúnyjával jellemezzék.

Az emberek és a hivatás értékéből való ezzel a gyors kiábrándulással karöltve jár a Bund politikai fontosságának s az osztrák-porosz entente életrevalóságának helyesebb megítélése is. Egy hónappal Frankfurtba érkezése után írja Mannteuffelnek: »Már idejövetelemtől sem fűztem sok várakozást a Bundestag működésének eredményéhez, de ez a szerény várakozás is lényegesen csökkent azóta. Kétségtelenül becsületesen meg kell a próbát tennünk, de azt hiszem, előbb-utóbb meg fogunk róla győződni, hogy német politikát nem lehet a Bund keretében csinálnunk, hanem ez irányú törekvéseinket inkább a vámpolitikára, törvényhozásra és védrendszerre vonatkozó külön egyezményekben kell keresniünk.« Három évi frankfurti időzése után pedig egy kedvetlen pillanatában azt írja, hogy lassacskán átengedi magát a teljes közönyösség hangulatának, miután azzal hízeleg-

het magának, hogy a Bundot szép csendesen saját értéktelenségének megsemmisítő öntudatára ébresztette.

Ezen tanulságaival lépést tart kiábrándulása az osztrák barátság illúzióiból is. Porosz önértetét mélyen sérti s kemény reagálásra indítja Thunnak, majd Prokeschnek elnöki praepotenciája. De ennél sokkal mélyrehatóbb objektív kételyek keletkeznek benne az osztrák kormányval való egyetértő működés lehetőségére nézve. Jóformán első jelentéseiben kifejezésre jut ez az aggály s aztán fokozatosan erősödik, míg végre azokban, az észleleteit és ezekre alapított politikai hitvallását egybefoglaló nagy jelentéseiben, a melyeket frankfurti működésének utolsó időszakában küld Berlinbe, valóban megdöbbentő erővel és előrelátással juttatja kifejezésre azt a meggyőződését, hogy Poroszország nem kerülheti el az Ausztriával való alapos leszámolást.

1856. április 26-án, 1857. február 4-én és 1858. márczius havában kelt jelentéseiben foglalkozik részletesen ezzel a kérdéssel. Kifejti, hogy a német nagyhatalom egyetértő eljárásának az a hallgatólagos megegyezés volt előfeltétele, miszerint Ausztria a német Bund vezetését Poroszországnak engedte át, a miért cserében ez utóbbi Ausztria európai politikáját támogatta. Ez volt a helyzet a 48-iki eseményekig, a melyek felidéztek a porosz és osztrák német politika közötti ellentétet. Ennek látszólagos elsimulása után is ahhoz a Schwarzenberg-féle politikához ragaszkodik Ausztria, a melyik az ő részére követelte a vezetést a német ügyekben is s Poroszországot második helyre kívánta leszorítani. Ez teszi lehetetlenné a német dualizmus békés fenntartását, ez teszi értéktelenné, sőt veszélyessé a Bundot reá nézve, mert a függetlenségüket első sorban Poroszországtól féltő közép és kis államok Ausztria oltalma alatt keresnek menedéket s minden körülmények között neki biztosítják a Bundestagon a többséget. Épen ezért Poroszországnak a maga német politikáját s Németországgal szemben hivatásának betöltését nem a Bundban, de a Bundon kívül kell keresnie. Poroszország érdekei, tradíciói és törekvései a német politika terén ellentétben állanak a kisméretű kormányok érdekével, de azonosak a népek érdekével. Nem a kormányok, de a népek rokonszenvében kell tehát Poroszországnak az erőforrásait keresnie. Ebből a célból szabadabb és moder-

nebb politikát kell követnie. A porosz király az egyedüli kontinentális uralkodó, a ki nem szorul bajonettek védelmére, hogy saját országában biztonságban érezze magát. Az ő hatalma olyan biztos alapokon nyugszik, hogy a népképviselőt szabadabb tevékenységét tűri meg, mint bármely más kontinentális uralkodó. Poroszországban több politikai szabadság egyeztethető össze a kormány tekintélyével, mint a többi német államban. Meg kell tehát engedni a német nemzetet foglalkoztató politikai kérdések szabad vitáját képviselőházban és sajtóban, magához kell ragadni a vezetést a német nemzeti törekvések terén, mereven elzárkózni a Bund hatáskörének minden növelése elől, tiltakozni minden majorizáltatás ellen és a szomszéd kis államokkal való külön egyezmények útján vinni előre Poroszország hatalmát s a német nemzet ügyét.

A hogy a német politikában, úgy a nemzetközi érintkezésekben is emancipálnia kell Poroszországnak magát az osztrák szövetség alól. Már 1856. április havában kifejti, hogy az európai politika súlypontja Párisba helyeztetett át. Franciaországnak udvarol, Franciaország kegyét keresi mindenki.

Egy nagyhatalom van, a melynek nincs Franciaországgal ellentétes érdeke: az orosz birodalom. A francia-orsz szövetség természetes, szükségszerű fejlemény tehát, a melynek előbb-utóbb be kell következnie.

Napoleon nem született hadvezérnek, háborút csak azért kell viselnie, hogy prestige-ét a francia nemzet előtt fenntartsa s így trónját biztosítsa. Ezen cél elérésére igyekezni fog valamely olyan kérdést nyitvatartani, a mely bármely perczben előidézhető konfliktus magvát rejti magában. Ilyen gyanánt most az olasz kérdés jelentkezik, a melynek napirendre tűzését elősegíti az Oroszország és Ausztria között beállott elhidegülés. Ezzel a veszélylyel szemben Ausztria a Bundban és Poroszországban keres szövetséget. Gyávaság volna kétkedni a győzelemben, ha az egész német nemzet és Ausztria ereje becsületes, megbízható szövetségben összeforrvá egész erőfeszítéssel fordulna szembe a francia-orsz szövetséggel. De elképzelhető-e ilyen becsületes szövetség a jelenlegi viszonyok között, a midőn az Ausztria és Poroszország közötti viszonyból hiányzik a kölcsönös bizalomnak, az érdekközösségnek minden előfeltétele? Háború esetében

ennek súlya és kockázata első sorban Poroszországra nehezednék. A kis német államok csak akkor vennének híven részt a küzdelemben, ha Oroszország is a szövetséghez csatlakoznék s hátukat kelet felől fedve éreznék. De ma nincs a kis államok követei között egyetlenegy sem, a ki a francia-orsz szövetséggel szemben komolyan venné a német Bund iránti kötelezettségeit s »nekünk — úgymond — Bundestag-követeknek a jól nevelt római augurok egész komolyságára van szükségünk, hogy ilyen viszonyok között a Bundeskriegról, mint valami komoly lehetőségéről beszéljünk«.

Ausztriának Poroszország létérdekeivel öntudatosan szembehelyezkedő német politikája e két német nagyhatalom közötti őszinte szövetséget is lehetlenséggé teszi. Mindenik görbe szemmel nézné a másiknak megerősödését s az együtt vívott háborúban is mindenkinek arra kellene törekednie, hogy az ne járjon haszonnal szövetséges társára nézve. Győzelmes háború esetén ismétlődnek, a mit a bécsi kongresszuson megértünk, s Ausztria volna az első, a melyik már a békekötésnél összejátszanék ellenünk tegnapi ellenségeivel. »Ebben a politikai helyzetben *Németország szük kettőnk számára. Mindketten ugyanazt a vitás tábla földet szántjuk* s mindaddig, a míg tiszta helyzetet nem teremtettünk, Ausztria az egyedüli állam, a melyikkel szemben jelentékeny kár vagy jelentékeny haszon érhet bennünket. A német dualizmust V. Károly óta minden században egy alapos háborúnak kellett szabályoznia. Nincs messze az az idő most sem, a midőn létünket egy Ausztriával vívott háborúban kell megvédenünk s azt hiába próbáljuk elkerülni, mert a német ügyek természetes fejlődése nem ismer más megoldást. Így állván a dolog, örület volna, egy Ausztriáért vívott háborúban tenni kockára életünket. Ezt a veszedelmet más szövetség lehetőségének nyitvatartásával kell elhárítanunk. Ez az esetleges szövetséges pedig első sorban Franciaország lehet.«

A történelemből vett érvek egész tárházát vonultatja fel Bismarck, hogy királyának a francziák s a Bonaparték elleni kettős gyűlöletét lefegyverezze. »Forradalmi eredetű a francia császárság? — kérdi önmagától. — De hát melyik európai nagyhatalom az, a melynek távoli multjába több-kevesebb jogtalanság nem keveredik? Vajjon Anglia, Belgium, Portugália, Spanyol-

ország s más államok uralkodói nem forradalmi tényekből merítik-e jogcímüket s hol van a határ, a melynél a forradalmi eredet elveszti diszkvalifikáló hatását? A Bonaparték nem csinálták a forradalmat; ellenkezőleg befejezni, megfékezni akarták azt s ma is a francia császárság áll szemben a forradalom hydrájával, a melyet Anglia igyekszik a kontinens uralkodóira reá uszítani. XIV., XV. és XVI. Lajos sokkal többet tett a forradalomért, mint az összes Bonaparték együttvéve. Különben is egészen új s csak a francia forradalom óta felkapott élv az, hogy hatalmuk legitimitását keressük szövetségeseinkben. Törődünk saját királyunk legitím jogaival, — mondja egy Roonhoz 1861-ben írott levelében is — de ne bánjuk idegen fejedelmek jogait. Saját királyom iránt hű vagyok tetőtől-falpig, de absolute közönyös más uralkodók legitím jogai iránt s külügyi politikánkat teljesen függetlenné tenném dinasztikus rokonszenvektől.»

A Bonaparték hódító politikája sem tarthat vissza a velük való szövetkezéstől; hiszen ez a törekvés ott él a leglegitimébb uralkodók lelkében is. Épen Napoleonnak nem állhat érdekében hódító háborúk viselése, a melyek nem neki, hanem szerencsés hadvezéreinek szereznek meg a babért. Miért lássuk tehát épen Napoleonban a forradalom és a hódítás megszemélyesítőjét? Miért proskribáljuk őt az európai fejedelmek családjából, miért legyen bűnösebb dolog ő vele élni baráti szövetségben, mint a forradalmi propaganda élén álló Angliával? *Még ha más intimítások elérése volna is végcélunk, ezt a célt bajosan érhetjük el másként, mint a francia szövetség valóságán, vagy látszatán keresztül.* Csak ez által kényszeríthetjük Ausztriát a Schwarzenberg-féle német tervek elejtésére, úgy hogy még ha az ő vele való szövetségre törekednénk is, Franciaországnál kell kezdenünk, hogy a velünk való becsületes megegyezés szükségéről Ausztriát meggyőzzük. Passzív politikát Európa középpontján nem követethetünk; készülnünk kell a kalapács szerepére, ha nem akarjuk, hogy üllőnek használjanak bennünket. Persze, aránylag gyengéknek fogunk látszani minden más nagyhatalommal való szövetségben; ezen nem segíthetünk mindaddig, a míg erősebbekké nem válunk, mint a minők jelenleg vagyunk. Mindezeknél fogva nem azt tanácsolja, hogy szövetséget kössön Poroszország Napoleonnal, hanem azt, hogy nyitvatartsa ennek lehetőségét, ne uta-

sítsa vissza Franciaország közeledését s tanúsítson egy kevéssel több költségmentes barátságot (kostenlose Freundlichkeit) Napoleonnal szemben.

Ime itt van rövid, száraz, ez iratokat a bennük lüktető öserőtől megfosztó kivonatban a fiatal frankfurti követ politikai hitvallása. Későbbi nagy idők tanúságainak világításában valóban megdöbbenő hatást gyakorol. Az egész Bismarck itt áll előttünk. Nagy körvonalaiiban világosan rajzolja elénk a jövő méhében rejlő eseményeket s jelöli meg az utat, a melyen annyi izgalom, veszély, válság között öntudatos biztonsággal halad előre kitűzött célja, a Poroszország nagysága által megvalósított német egység felé.

A fél kegyvesztés, a mellőzés, a tehetetlen tépelődés nehéz esztendein kell még átesnie, mielőtt a cselekvés terére léphetne. Frigyes Vilmos képtelenné válik a kormányzásra. A királyi hatalom gyakorlása előbb mint regensnek, majd mint királynak Vilmosnak kezébe kerül. Uralkodásának első éveiben liberálisabb és osztrákbarátabb kormányférfiakkal tesz kísérletet. Az osztrák-ellenes tendenciái által gyanussá vált Bismarckot pétervári nagykövetté léptetik elő, hogy eltávolítsák a német politika központjából. Csak négy nehéz esztendő után közeledik az idők teljessége.

A porosz államnak belügyi válsága idézi azt elő, olyan válság, a mely Bismarck törekvéseivel belső kapcsolatban áll s a melynek sikeres megoldása az ő külügyi sikereinek előfeltétele. Mint láttuk, ő panasolja fel 57-ben kelt jelentésében, hogy gyengének fog Poroszország látszani minden szövetségben mindaddig, a míg nem fejleszti saját erejét. Mintha már akkor átérezte volna, hogy Poroszország katonai ereje nagyravágyó terveinek kiviteléhez elégtelen s hogy az ő külügyi politikája a porosz haderő jelentékeny fokozását kívánja meg. Ezt veszi kezébe Vilmos porosz király, ezen dolgoznak azok a nagy katonák, a kik akkor még egészen függetlenül Bismarcktól s mit sem tudva az ő politikai törekvéseiről teljesítik a porosz haderő fejlesztése körül hivatásukat. Ebbe a feladatba buknak bele azok az államférfiak, a kik Bismarckot távoltartották a kormány rúdjától, újabb bizonyítékául annak a nagy történelmi igazságnak, hogy ellentétes elvekkel, érzelmekkel, rokonszenvekkkel és törekvésekkel bíró

egyének magasabb hatalom láthatatlan vezetésére, öntudatlanul, akaratuk ellenére munkálják ugyanazt a közös célt, a melynek megvalósulása egy adott pillanatban történelmi szükségességnek bizonyul. Bismarck ellenfelei teszik folyamatba a porosz katonai reform megvalósítását, az ő politikájának szükséges előfeltételét. Azok buknak bele az ebből kifejlődött porosz alkotmányválságba s teszik elodázhatatlan, parancsoló szükséggá, hogy mint utolsó menedékhez, ő hozzá folyamodják a sarokba szorított király.

Soká habozott I. Vilmos, a míg ezt a lépést megtette. Ösztön-szerűleg idegenkedett Bismarck nagyravágásától. Félt, hogy kalandokba fogja sodorni a porosz államot s veszélybe dönti a dinastiát. Roonnak egy álló esztendőn keresztül kellett egész befolyását s minden rábeszélő képességét megfeszítenie, hogy végre is legyőzze a király aggodalmait, a ki, csak a midőn minden más út lehetősége elzárult előtte, 1862. október havában állította Bismarckot a porosz kormány élére. Javában dúlt az alkotmányvál-ság, de önhatalmú eljárással megvalósítottatott a katonai reform. Jóformán készen állott az a porosz hadsereg, a melyik káprázatos sikereivel ámulatba ejtette a világot. Ezzel a mindenre képes eszközzel kezében szabaddá vált a tér Bismarck előtt, megkezdhetette a *francia szövetségre, vagy annak látszatára* támaszkodva Ausztriával a nagy leszámolást.

II.

Kormányzatának első két esztendejét a kezdet nehézségeinek legyőzése s a külföldi akció előkészítése veszi igénybe. A 63-iki lengyel lázadás nem várt alkalmul kínálkozik az orosz barátság megszilárdítására. A nyugati hatalmak beavatkozása s Ausztria kétértelmű magatartása által elkésérett orosz kormány csakis Poroszországban talál segítséget és támogatást s ezért cserébe biztos hátvédet nyújt a porosz politikának a következő izgalmas évek válságos fordulatai között. Az Ausztriával közösen megvívott dán háború közös birtokhoz juttatja a két rivális német hatalmasságot, osztályos atyafiakká teszi őket. Már pedig osztályos atyafiak között perre, czivódásra és leszámolásra számtalan

alkalom kínálkozik. Ez a körülmény tüzi az osztrák-porosz nagy leszámolást napirendre. Ez teszi valóban aktuálissá a porosz-francia szövetség problémáját is. Ettől fogva koncentráliódik oda Bismarck minden igyekezete, hogy Napoleon magatartása ne tegye lehetetlenné az osztrákellenes porosz politikát. A fiatal frankfurti követ felállította a thezist. A saját parlamentjével elkeseredett harezot folytató miniszterelnöknek most kell azt megoldania.

Persze Napoleon és Franciaország nem az többé 1864-ben, a minek a párisi kongresszuson mutatkozott. A külszín után itélő tömeg nem veszi még észre a hanyatlást, de a dolgok mélyén ott örül a szű, lassan, alig észrevehetően, de annál rombolóbban mutatkoznak a korhadásnak, a hanyatlásnak, a feloszlásnak első tünetei.

Még az 59-ik évi olasz háború két véres győzelem dicsfényével veszi a császárságot körül s diadalmámborba ejti az országot. De azért maga a háború rejti magában későbbi veszedelmek termékeny csiráit. Olasz politikájával kerül Napoleon saját művével, saját legbiztosabb támaszaival ellentétbe. Franciaországban a reakció hőse volt. A hagyomány, a vallás, a tulajdon őre és oltalmazója, a ki maga köré gyűjtötte a francia nemzet klerikális és konzervatív elemeit. Ezek első percztől kezdve bizalmatlanul szemlélik a császár olasz vállalkozását. Gyűlölik a 48-iki forradalmi törekvésekkel szövetkező Piemontot, elképedve látják, miként egészítik ki a Garibaldik az ő császáruk munkáját s miként emelkedik fel Franciaország oltalma alatt, legitim uralkodók és a pápai világi uralom romjain, az olasz királyság forradalmi hatalma.

Ez az ellentét Napoleon francia és olasz politikája között további bonyodalmak egész sorozatát vonja maga után s a császárság bukásáig érezteti végzetes hatását. A francia katolikusokra való tekintet kényszeríti Napoleont, hogy legalább Rómát biztosítsa a pápaság számára. Ekként az olasz egység-törekvésekkel ellentétbe kerül s az olasz egységért hozott nagy áldozatok minden gyümölcsétől megfosztja magát. Azzal, a mit tett Olaszországért, saját legbiztosabb híveit idegeníti el magától s mert ezekre való tekintetből nem tesz meg mindent, elveszti az olasz nemzet háláját is.

Persze a 60-as évek közepén nem jutott még ennyire a dolog. Velence osztrák kézben volt s az olasz törekvések egyelőre ennek

meghódítására irányultak, a mely akciójukban Napoleon teljes támogatása állott rendelkezésükre. A francia politika tradícióival és a francia nemzet nagy többségének felfogásával azonban ez is ellentétbe hozza őt. A francia nemzet már az újkor kezdetén egységes nemzeti államot alkotott s a XVII. század közepétől kezdve a centralizált államhatalom s a fejedelmi autokrácia teljes súlyával nehezdedhetett kis államocskákra atomizált szomszédaira. Csak európai koalíciók képesek vele a keztyűt felvenni; közvetlen szomszédai, a kis német és olasz államokkal szemben abszolút túlsúlyban érezhette magát. Ez időtől fogva csakis I. Napoleon világhódító politikája által megszakított tradíciója a francia politikának, hogy fenntartsa a két szomszéd nemzet széttagolt állapotát s a határait érintő államok feletti túlsúlyát.

Minden nehézség nélkül keresztülvihető ez, a míg szunynyad a német és olasz nép nemzeti önérzete s államalkotásra törekvő függetlenségi vágya és Franciaország csak távoli idegen nagyhatalomnak, Oroszországnak és a Habsburgoknak kabinetpolitikájával találja szemben magát.

I. Napoleon véget vet ennek az állapotnak. Az ő vasigája rázza fel lethargiájukból a népeket. Az európai népeknek ellene vívott győzelmes szabadságharcza a német nemzet felébredésének, tetterejének, életképességének varázslatos megnyilatkozása volt. Igaz, azután újból felülkerekedett a kabinetpolitika s a bécsi kongresszus májusi fagyként perzselte el a nemzeti élet tavaszának fakadó rügyeit. De nem halt meg, csak aludt a leányzó. A nemzeti lélek mélyén folyt az evolúció tovább s a 48-iki események óta senki sem élhetett többé illúzióban az iránt, hogy a német és olasz nemzet egységi vágya minden akadályt keresztültörni kész élő erő, a melynek tért kell nyitni, vagy tűzbe és vérbe kell azt elfojtani. Ezek a törekvések állnak az események központjában. Ezek irányítják az európai politikát. Mindenekelőtt ezekkel szemben kell Franciaországnak saját álláspontjával tisztába jönnie.

A nemzet katonai és politikai vezetői, mondhatni, kivétel nélkül a hagyományos politika fenntartását kívánják. Azt, a mely nem számol a szomszéd népek vágyaival, létérdekével, hanem ezek romjain hegemoniát kíván leigázott szomszédai fölött s e cél elérése végett ezektől keletre fekvő, rájuk nézve idegen, vagy épen ellenséges hatalmak szövetségét keresi. Senkinél öntudatosabban,

praegnansabban, nagyobb elmeéllel és nemzeti szenvedélylyel nem jut ez az irány kifejezésre, mint Thiers Adolfnál. Napoleonnak a szomszéd népek iránt barátságosabb politikája ellen intézi legékesszólóbb támadásait és ezekben a filippikáiban az igazi francia hazafiság, előrelátás és államférfiúi bölcsesség inkarnációját látja az egész francia közvélemény ma is. A minthogy kétségtelen, hogy ez a politika a milyen reakezionárius, a milyen zsarnoki, a milyen lelketlen, olyan logikus és következetes.

Oroszország legalább is közönyösen viselkedett az olasz és német egységgel szemben. Egészen véve jobban szerette ő is, ha tehetetlen, kisebb államok feküsznek közte és Franciaország között. Ausztria ellensége volt a valódi német egységnek. A német Bundban nem ez egység akcióképes kifejezőjét, hanem azt az eszközt kereste, a melynek segélyével paralizálhassa, fejlődésében megakaszthassa nagy német riválisát. Az olasz egység pedig legszébb, legföltettebb, leggazdagabb, legtöbb vér árán megszerzett és visszahódított tartományait fenyegette.

Mi sem lett volna tehát könnyebb, mint megnyerni az olasz és német nemzet elleni politikára e két nagyhatalomnak vagy legalább azok egyikének szövetségét s ezek segélyével lenyügözni az egységre törekvő nemzeteket. Meggyőződésem, hogy ez rövidlátó politika, a mely végleges diadalt nem arathatott. Meggyőződésem, hogy nincs az a katonai zsarnokság és nincs az az emberi előrelátás és energia, a mely végleg letiporhassa a két élni akaró erős, fiatal nemzet függetlenségi vágyában, létért való küzdelmében rejlő elpusztíthatatlan élő erőt. Sok meddő kísérlet, sok szenvedés, sok kiontott vér árán e két nemzet ügyének végre is diadalmaskodnia kellett. De ha összefognak ellenök a határait körülvevő ellenséges erők, hosszú időn keresztül szolgátságban tarthatták volna őket s élhetett és uralkodhatott volna az ő szolgaságukra alapított francia hegemonia.

Ezzel a politikával szemben két más francia politika vezethetett volna sikerre. Ha a francia nemzet hatalmasai számolnak azzal a ténnyel, hogy állandóan nem fojthatják el a német és olasz nemzet erejét, ha arra a magasabb álláspontra helyezkednek, hogy ne ezek eltiprásában, hanem a velük való megalkuvásban és kiegyenlítésben keressék Franciaország jövő nagyságának zálogát, akkor két dolog közül valamelyiket kellett tenniök.

Irányítaniok, vezetniök, diadalra segíteniök lehetett volna e mozgalmat akként, hogy az közvetlen hasznot hozzon Franciaországnak is. A 60-as években már Poroszország s az új olasz királyság olyan katonai erőt képviselt, a mely Franciaországgal szövetségbe, a francia hadsereg erejével egyesülve diadalmasan állott volna szembe a konzervatív hatalmak egész erejével. Ha Franciaország létrehozta ezt a szövetséget, ha biztosítja a porosz és olasz nagyraavagyó tervek teljes diadalát, ezzel talán a Rajna balpartját is, de Beligumot bizonyára megszerezheti magának és hosszú időre biztosítja az európai politikában a vezérszerepet. A német nemzetnek sohasem voltak hódító törekvései Franciaországgal szemben. Ha egységét Franciaország támogatásának köszönheti, beláthatatlan időkre teljes nyugalmat és biztonságot szerez Franciaországnak legexponáltabb határai felől.

A másik még magasabb rendű, a távolabb jövő érdekei szempontjából még bölesebb és előrelátóbb politika lett volna: szabad folyást engedni ez egységi törekvéseknek, nem gátolni azokat, de nem is használni ki a nemzeti nagyraavagyás önző céljaira.

Az a magasabb és tisztultabb államférfiúi felfogás lett volna ez, a mely az egyensúlyt nem az erőviszonyok mechanikus arányában, a nemzet érdekét és biztonságát nem abban keresi, hogy nagyobb területe, lélekszáma és katonasága legyen, mint szomszédaié, hanem az államéletet és a nemzetközi viszonyokat irányító tényezők természetes, belső összhangjában. Abban, hogy az államalakulatok lehetőleg megfeleljenek az azokat betöltő nemzetek természetes erőviszonyainak, lehetőleg megadják minden életképességének előfeltételeit, kielégítsék saját egyéniségük kifejtésének benső szükségletét s a béke tartósságát azzal biztosítják, hogy az a jogosult vágyaikban kielégített nemzeteknek közös érdeke. Nem állítom, hogy egyszerű ez a problema. Voltak, vannak és lesznek a nemzetek jogosult aspirációinak ütközőpontjai. Vannak területek, a melyeket ethnografiai jellegök, geografiai fekvésök s közgazdasági és katonai jelentőségek több nemzet érdeksphaerájába utal. Ilyen területekre nézve a világtörténelem csak egy döntést ismer: az erők mérkőzése útján való leszámolást s mindaddig, a míg ez a leszámolás olyan végleges eredménnyel meg nem történik, a melyik belenyugvásra s aspirációinak megfelelő módosítására kényszeríti a gyengébbiket, ilyen pontok a

bonyodalom és háború folytonos alkalmát nyújtják és veszedelme elé állítják az emberiséget. De igenis állítom azt, hogy egyetlenegy ilyen természetes surlódási pont sem állott fenn a francia, olasz és német nemzet között s mi sem lett volna könnyebb, mint állandó barátságot és békét létesíteni Franciaország s a függetlenségét és nemzeti egységét visszanyert német és olasz nemzet között.

Napoleonban megvolt a hajlam erre a nemesebb és Franciaország jól felfogott érdekében is bölesebb álláspontra, de e felfogás sikeres érvényesülésének egyaránt útját állja a császár jellemében lappangó benső ellentmondás és az a körülmény, hogy e kérdésben az egész nemzet közvéleményével ellentétben érzi magát.

Ez a csudálatos ember az álmodozásig menő nemes idealizmusnak s a hódító bandita ösztöneinek sajátságos keveréke volt. Mint más téren, úgy külügyi politikájában is felemelkedik a népek rendeltetésének, jogainak, a népelet törvényeinek legideálisabb felfogásáig, de azután nem tud ellentállani a kísértésnek s nemes cselekedetéért legalább borraalóval megfizettetné magát. Számol az olasz és német egységi törekvésekkel mint eltörölhetetlen, számbavételt igénylő élő erővel; ismét és ismét hangsúlyozva rokonszenvét és nyújtja feléjük segítő kezét.

Az olasz egység ügye kétségtelenül melegen megragadja rokonszenvét. Az 59-iki háború nemcsak prestige kérdése reá nézve. Nemcsak azért indítja azt, hogy Ausztria gógjét megalázza s tápot nyújtson a francia nemzet dicsszomjának, de tagadhatatlanul beleviszi saját érzelmi világának egész melegét.

A mint most már mindenki tudja, Solferino után nem álhatatlanságból, szeszélyből, vagy kielégített dicsvágyból köt békét s elégszik meg a Piemontnak ígért eredmény egy részével. A francia hadsereg kritikus állapota kényszeríti e lépésre, mert igen valószínű, hogy a súlyos veszteségeket szenvedett francia sereg, kellő rezervák hiányában, nem nyerhette volna meg a harmadik nagy csatát. De azért felhasználja a háborút követő olasz egységi mozgalmakat, hogy Nizzától és Savoyától megfoszsza Piemontot. Talán egyik oka ez is annak, hogy annál önzetlenebbül fárad néhány év múlva Velence megszerzése körül. A 66-iki háborút megelőző tevékenységében ez dominál minden más szempont felett. Erre törekszik a legkülönbözőbb utakon. A porosz-olasz

szövetség létrehozása útján épen úgy, mint az Ausztriával való megegyezéssel. E megegyezésre is megragad minden alkalmat s a midőn azt az ajánlatot, hogy pénzért engedje át Ausztria Velenzét, ez utóbbi felháborodással utasítja vissza, hol Romániát, hol a Poroszországtól elveendő Sziléziát ajánlja érte cserébe.

A porosz szövetség, az ennek segélyével kivívandó német egység, mint ebből is látszik, korántsem foglalja el ezt a helyet szívében. Egyszerűen olyan jelenség gyanánt kezeli azt, a mely szembe állítja a két német nagyhatalmat egymással, összekuszálja Németország közviszonyait s a zavarosban halászás lehetőségét nyitja meg számára.

1859—66-ig ez a kettős cél irányítja politikáját. Megszerezni Velenzét az olaszoknak s összeveszíteni Poroszországot Ausztriával akként, hogy e két állam surlódása Franciaországot tegye bírónak közöttük s erejük kölcsönös gyengítése útján erőgyarapodást hozzon Franciaországnak s emelje a császárság súlyosan megviselt prestige-ét. Mert az iránt nem élhetett többé illúzióban: a második császárság prestige-e hanyatlóban volt. Már a győzelmes olasz hadjárat ütötte az első csorbát rajta. Megingatta a császár bölcs mérsékletébe vetett hitet; kihívta a konzervatív hatalmak ellenszenvét, nyugtalanságot keltett Európaszerte. A békének félsiker árán, meglepetésszerű gyors megkötése álhatatlanság, kapkodás, megbízhatatlanság jelének látszott, elkésé-ritette az olasz nemzetet s végeredményében oda vezetett, hogy az olasz királyság Napoleon nélkül, sőt Napoleon ellenére szerezze meg Közép- és Délolaszországot. Képtelennek bizonyult reá, hogy kellő medrökbe terelje vissza az általa életrekeltett forradalmi erőket s midőn mindennek befejeztéül Nizzát és Savoyát követte magának, ezzel eljátszotta az olasz nemzet nagylelkű jóltevőjének szerepét a nélkül, hogy a kicsikart anyagi haszon elég kárpótlást nyújthatott volna a szenvedett erkölcsi veszteségért. Ez időtől fogva mind több jelét látjuk annak a törekvésnek, hogy csattanós sikerek által szerezze vissza a császárság homályosulni kezdő nimbusát. Igyekszik minden kínálkozó alkalmat felhasználni, hogy lehetőleg hálás álláspontok mellett latba vesse szavát, beleszóljon az eseményekbe s fenntartsa azt a látszatot, mintha ő irányíthatná az eseményeket. Ezen a téren egyik csalódás éri a másik után.

Hogy csak a fontosabbakat említsük, a 63-iki lengyel forradalom kettős vereséget hoz számára, Oroszország előbb udvariasabb, majd merev és gőgös formában utasítja vissza beavatkozását s a kongresszus kérdésében a lengyel szimpatiaikban osztozó angol kormányval is ellentétbe kerül. A szerencsétlen mexikói kaland pedig csalódások, vereségek, megaláztatások egész sorozatát vonja maga után. Az ország pénzügyi és katonai erejét súlyosan megviselő eredménytelen kísérletek után végre is kénytelen sorsára bízni a szerencsétlen Miksa császárt, a kinek kétségbeesett helyzetében való hosszú küzdelme és tragikus halála a napoleoni politika kalandos, megbízhatatlan és nagy erőpróbákra képtelen voltát a bámuló Európa szemei előtt drámai színekben mutatja be.

Mindezek az erkölcsi vereségek növelik a császár nyugtalanságát, türelmetlenségét, dicsvágyát, s fokozzák kormányzatának benső természetében fekvő, mert a császár egyéniségében rejló árnyoldalait.

Egyike volt a legsajátosabb jellemeknek. Természettől nyert képességeit, családi tradícióival adott nagyravágyását és atyjától örökölt ötletszerűségét hatványozzák ifjúságának és összeesküvésben töltött életszakának körülményei.

Tanul az élet könyvéből. Mennyivel változatosabb, mennyivel közvetlenebb leckét vehet az emberismeretből, mint későbbi uralkodótársai! Az emigráció szerény visszavonultságában elfeledve töltött hosszú évek megtanítják merész álmok szövésére, ezek gondos eltitkolására, a türelmes, szívós, várni és szenvedni tudó tervezgetésre. Az összeesküvések aknamunkája, fondorlatai, kalandjai és csalódásai kifejlesztik a titkolódzásra, tettetésre, kétszínűségre és merész cselekvésre való hajlamát, de egyúttal azt is, hogy légvárat építsen, azokra törekedjen s az elsőnek szétrombolása után nyomban kezdje építeni a másodikat.

Ezek a tulajdonságok szerzik meg számára az első nagy sikereket. Az a mód, a hogyan a köztársasági elnökség birtokába jut; szerény, igénytelen és mégis imponálóan rejtelmes viselkedése az elnöki székben; az a türelem, a mivel elviselni látszik politikai ellenfeleinek szószátyárkodását, a míg aztán a kellő pillanatban egy jól előkészített és kíméletlen cinizmussal végrehajtott katonai merénylet útján elbánik velök s kezébe ragadja a hatalmat, nagystilű, veszedelmes embernek mutatja őt. Soká fenn tudja tartani

azt a hitet, hogy jól átgondolt, öntudatos nagy tervei vannak, a melyekre mély belátású politikai eszszövő egész következetességével és kíméletlenségével törekszik, s csak lassan-lassan jut felszínre észjárásának kalandossága, álhatatlansága, erőkifejtéseinek ugrásszerű szakadozott következetlensége s az a körülmény, hogy titkolódzó, rejtelmeskedő, kétszínű eljárása mögött igen sok esetben határozatlanság, belső ingadozás, világos czélokra való következetes törekvés hiánya lappang. S az ámuló világ csak 1866-ban kezdi észrevenni, hogy az a mélységes machiavellizmusnak látszó rejtelmes politika voltaképen egy testi kínok által is gyötört, megtört akaraterejű, egyensúlyát veszített ember tehetetlen vergődése.

Persze messze vagyunk még ettől az osztrák-porosz viszály első időszakában. Akkor még mélységes terveket kovácsoló, veszedelmes embernek tartják őt s a politikáját fedő homály nyugtalanítja a világot. Fokozza e homályt Napoleon azzal a kedvelt eljárásával, hogy ellentétes irányzatoknak szolgáló, egymás között gyűlölködő, egymásra gyanakvó szolgálkival veszi körül magát. Külügyministere Drouyn de Lhuys, a régi orthodox francia iskola, a szomszédok gyengeségére alapított hegemonia képviselője; belügyministere Lavalette, a kinek a császárhoz való személyes viszonya módot nyújt reá, hogy a szomszéd nemzetek egységét támogató liberális politika érdekében nem egy döntő fordultnál belekapjon a külpolitika kerekeibe. Inkább ehhez az irányhoz látszik hajlani a császári kormány legtekintélyesebb tagja, a viczecsászárnak csúfolt Rouher is. A második császárságban olyan fontos szerepet játszó személyes jó barátok közül pedig, a kik felelősség nélküli állásukból minduntalan irányítólag folytak be az eseményekbe, Walevszky a külügyministerrel tart, Napoleon herceg s a császárral rokoni vagy baráti viszonyban álló olaszok, Arese, Pepoli és Nigra természetesen teljes erővel támogatják az olasz egység s a porosz szövetség ügyét. S hogy a helyzet még bonyolultabb legyen, a császárt ez időben Berlinben Benedetti képviseli, a haladó politika híve, a kit pártállása s az a körülmény, hogy Drouyn személyes riválist is sejt benne, teljesen megfoszt a külügyminister bizalmától a nélkül, hogy meghittebb személyes viszonyban állna a császárral s hogy ez úton pótolhatná hivatalos információinak hézagait, úgy hogy ez az élesen látó, világos eszű,

jelentékeny szolgálatokra képes ember a következő válságos korszak legnagyobb része alatt teljes tájékozatlansággal tétlenségre kárhoztatott szemlélője az eseményeknek. Arra kénytelen szorítkozni, hogy jelentse Párisba Bismareknak bizalmasabb viszony előkészítésére irányuló beszélgetéseit s ezek közben ügyesen alkalmazott általánosságokkal leplezze saját tudatlanságát.

A francia és porosz kormányok közötti személyes érintkezés ilyen viszonyok között majdnem kizárólag a párisi porosz követ, Goltz gróf kezébe kerül, a kinek sikerül a császári pár legbizalmasabb környezetébe furakodnia s a ki e helyzetet a francia kormány ellenséges szándékainak paralizálására mesteri kézzel használja fel. Bismarek pedig, ha közvetlenül akar személyes érintkezésbe lépni a francia politika irányítóival, e czélból Párisban, majd Biarritzban magát a császárt keresi fel.

III.

Ilyen helyzettel, ilyen viszonyokkal találja szemben magát a porosz miniszterelnök, a ki a porosz alkotmányválság minden nehézségei és küzdelmei között az első percztől kezdve erejének legjavát igazi nagy czéljának, a nagy Poroszország által megvalósított nagy Németországnak előkészítésére fordítja.

Legyőzhetetlennek látszanak e vállalkozás nehézségei. Csak egy, az igaz, hogy a legfontosabb kérdésben javult a helyzet. A Vilmos király, Moltke és Roon által kezdeményezett és minden parlamenti ellenszegüléssel szemben megvalósított katonai reform hatványozza az ország hadi erejét. Egyéb tekintetben reménytelennek látszik Bismarek vállalkozása az egész vonalon. A legvadabb ellenségeskedéssel, gúnnyal és lenézéssel támadja a képviselőház kilencztized része. A király pedig, a kinek jogaiért vívja az élethalál harcot, inkább kétségeskedő félelemmel, mint bizalommal viseltetik iránta. Nyugtalan vérmérsékletű, kalandos természetű, veszedelmes embernek tartja, a ki uralkodója bizalmát nehéz munka árán, lépésről-lépésre, lassan kénytelen meghódítani. Csak türelmének végső megfeszítésével tudja külpolitikájának első nehezebb étapejain keresztülvinni a szentszövetség tradícióiban felnevelkedett királyt, a kit kezdetben a francia

barátság épen olyan ellenszenvesen érint, mint a porosz-osztrák háború gondolata. Első előkészítő lépését, a lengyel forradalommal küzdő Oroszországnak tett baráti szolgálátokat illetőleg teljes harmoniában van a királylyal, — ezen szerencsés körülmény nélkül talán soha meg nem indulhatott volna — de már a Schleswig-Holstein-kérdés különböző fázisai között a király eltérő nézeteivel minduntalan számolnia kell. Két esztendő sokszor reménytelennek látszó keserves munkája, a porosz-osztrák condominium siralmas tapasztalatai s a mind agresszívebben kialakuló porosz-ellenes osztrák politika provokációi és hibái kellettek hozzá, hogy végre is az utolsó kritikus pillanatokig felmerülő ingadozások és lelki küzdelmek között az Ausztria elleni háborúra rászánja magát a király.

E háborúnak előfeltétele, hogy Franciaország ne akadályozza a porosz-olasz szövetséget s hogy a sorsát Ausztriával szemben kockára tevő porosz állam nyugati határai felől legalább némi biztonságban érezze magát. E cél elérését is folyton nehezítik a király aggodalmai s a Napoleonnal való barátságosabb érintkezésben ez aggodalmak folytonos legyezgetése és megnyugtatósa mellett csak a legnagyobb óvatossággal haladhat lépésről-lépésre előre.

Pedig Napoleon részéről nem hiányoznék a bátorítás. A császárt az olasz háború eseményei győzik meg a porosz barátság szükségéről. Hiszen porosz beavatkozás veszélye fenyegette őt közvetlenül a villafrancai béke megkötése előtt. Félhivatalos úton már 1860-ban értésére adta az akkor még csak regensherczeg Vilmosnak, hogy Franciaország szívesen látná Poroszország hatalmának gyarapodását s azt, hogy a vezető álláshoz jusson a német Bundban. Ezzel szemben a Rajna mentén csak némi határkiigazítást kívánna. Vilmos nem reagált erre a ballon d'essai-re, hanem a midőn pár hónappal később a saar-menti határvidéken járt, egy üdvözlő beszédben adott válaszában kijelentette, miszerint soha bele nem egyeznék, hogy egyetlenegy talpalatnyi német föld elszakítsák a hazától s a midőn ennek dacára alkalmat kért tőle Napoleon a találkozásra, baden-badeni fürdőzése alatt több német fejedelemmel egyszerre oda hívta meg őt s gondoskodott róla, hogy Napoleonnal való minden érintkezése német szövetséges társainak bevonásával, tudtával és közreműködésével folyjon le.

Ezután bizonyos szünet áll be a francia közeledésben, de a lengyel forradalomkor szerzett keserű tapasztalatok újból arra indítják a császárt, hogy Poroszországgal keressen barátságot s az akkor kitörésre jutó dán konfliktus legelső stádiumában már tudomására adja a porosz kormánynak, hogy nem ellenezné, ha a Dániától elszakadni vágyó két német hercegséget Poroszország szerezné meg, s cserébe csak azt kívánja, hogy Poroszország Velen-czét ne garantálja Ausztriának.

Erre az időre esnek Bismarck első bizalmasabb érintkezései a francia politikával. Mert hiszen annak a pár hónapnak, a mit közvetlenül miniszterelnöksége előtt nagyköveti minőségben Franciaországban töltött, csak csekély részét töltötte Párisban, s ez alatt érintkezései Napoleonnal és minisztereivel nem lépték túl a banális udvariasságok határát. Már ez alkalommal teljesen kihasználja és saját politikája javára gyümölcsözteti királyának német terület átengedése iránt kifejezett idegenkedését. Tudja, hogy a francia nagyravágyás első sorban a Rajna balpartjának meghódítására törekszik. Értésökre adja, hogy a mi őt illeti, ha nem egyeznek is bele Németország lényeges megcsonkításába, de sokkal elfogulatlanabb és nagyobb szabású ember, semhogy csekély határkiigazítási kérdések leszélyezhetnék. A kérdés illetően megoldását királyának skrupulusai akadályozzák, a kit mindeddig nem tudott német terület átengedésének szükséges voltáról meggyőzni.

Épen ezért nem is tesznek első közeledései mélyebb benyomást. Az 1864. év őszén megy először Biarritzba s akkor Napoleonnal nem ott, hanem oda- és visszamenetele alkalmával Párisban találkozik. »Itt járt Bismarck úr — ujságolja Napoleon egyik bizalmasának — s mindent felajánlott nekem, a mi nem az övé.«

A 65-ik év első felében mindjebb kiélesedik a Poroszország és Ausztria közötti ellentét s ez idő alatt minden alkalmat felhasznál Bismarck, hogy Benedetit francia szimpáthiáiról meggyőzze s biztosítja, hogy Napoleonnal egyetértőleg kívánja a függő kérdéseket megoldani. Ez utóbbi készül erre az eshetőségre, várja Bismarck confidence-ait, a midőn egyszerre derült égből lecsapó villám gyanánt éri a párisi udvart a gasteini konvenczió hire, a mely modus vivendi-t létesít a két rivális német hatalom között, Ausztriára bízva Holstein, Poroszországra Schleswig kormányzatát.

Persze elemi erővel tör ki az erkölcsi felháborodás Párisban. Drouyn de Lhuys praepotens hangon tartott leczkértető körjegyzékben önti ki mérgét egész Európa előtt s egy magasabb areopag tollvivője gyanánt tör pálcát a két birtokosnak ezen a népek óhajait s a jogot lábballal tipró eljárása felett. Mindez épen akkor történik, a midőn Bismarck személyesen akar Napoleonhoz közeledni. Goltzot bízza meg, hogy elhárítsa e lépés akadályait. Neki kell a francziák császára előtt külügyminiszterét bepanaszolnia, a kinek ez a tapintatlansága mélyen megsértette a porosz király önérzetét s lehetetlenné tette Bismarckra nézve, hogy biarritzi látogatása számára megnyerje a királyi beleegyezést. »Pedig — úgymond — sohase lett volna erre kedvezőbb az alkalom, mint most, a midőn a porosz király már torkig van az Ausztriával való condominium áldásaival s a gasteini konvenczióknak valódi rendeltetése az, hogy Vilmos királyt az osztrák szövetség élvezetére szorítsa, hogy végleg kigyógyítsa belőle.«

E fellépés nem téveszti el hatását. A császár kifejezi őszinte sajnálkozását az augusztus 29-iki körjegyzék hangja és közzététele felett s elrendeli, hogy egy újabb, barátságos hangú körlevél osszlassa el annak kártékony hatását. Ilyen viszonyok között mi sem áll többé Bismarck biarritzi látogatásának útjában. Két hetet tölt ott a császár társaságában. Ezalatt gyakran érintkezik vele és hazautazása alkalmával párisi bucsúkihallgatásán reaszumálja a megbeszéléteket.

Ezekről királyához intézett hosszú jelentésben számol be Bismarck. Voltaképen mind a ketten igyekeztek általánosságokban mozogni s egymást jóakaraturól meggyőzve további merészebb akcióra reábírni, a nélkül, hogy bárminő konkrét kötelezettségeket vállaltak volna. Mint Bismarck mondja: »A császárnak rezervált magatartása nemcsak saját óhajásainnak felelt meg, de ezt kellett előidézni akarnom a király azon határozott akaratánál fogva is, hogy most még semmiféle kötelezettséget Francziaországgal szemben el ne vállaljak.« Mint alább látni fogjuk, ez felelt meg Napoleon intenczióinak is. Az ő célja is az volt, hogy Ausztriával harciba vigye Poroszországot a nélkül, hogy bármi tekintetben is megkötné saját kezét s korlátokat állítana a porosz-osztrák háborút saját céljaira kizsákmányolni óhajtó francia politika elé. Épen azért beérik azzal mindketten,

hogy bőségesen konstatálják a két állam közötti érdekkapcsolatot. Azt, hogy Francziaország meleg rokonszenvvel nézné Poroszország hatalmának növekedését s ezzel kapcsolatban csak abban az esetben támasztana saját részére követeléseket, ha ez a hatalmi viszonyok megzavart egyensúlyának helyreállítása céljából szükségesnek bizonyulna. »Minderre ma még nem érkezett el az idő. Ne akarjuk az eseményeket csinálni, — úgymond Napoleon — annak idején iparkodjunk őket saját céljainkra felhasználni. Ha elérkezett ennek az ideje, írjon nekem a király, forduljon bizalommal hozzám s mi meg fogjuk egymást érteni.«

A kompenzációkra nézve gondosan kerül Bismarck minden szabatosabb nyilatkozatot. Elvileg elismeri e kívánság jogosultságát, de mint már annyiszor tette, hangsúlyozza királyának feltétlen vonakodását attól, hogy Francziaországnak porosz területet engedjen át. A francziák értésére adja, hogy ha kellemetlen volna is neki, nem szegülne ellene annak, hogy elvegyék a Rajna balpartján fekvő délnémet területet, de mégis szuggerálja nekik azt, hogy sokkal czélszerűbb volna jogos igényeik kielégítését francziául beszélő területek meghódításában keresni.

Napoleon a legjobb benyomásokkal távozik Biarritzból s a midőn Párisban hazatértekor Walevszky előadja neki aggodalmait, »ugyan mit akar, — válaszolja neki a császár — mit nyugtalankodik a német hatalmak rivalitásának kiélesedése felett! Hogy lehet, hogy az Ön különben oly éles elméje nem fogja fel ennek a kérdésnek egész horderejét. Hiszen az Ausztria és Poroszország közötti háború egyike azoknak a soha nem remélt eshetőségeknek, a melyekről azt hittem, hogy sohasem fognak megvalósulni, és bizonyára nem az a mi feladatunk, hogy elfojtsuk ezeket a harcziás vágyakozásokat, a melyek annyi jó alkalmat és előnyt biztosítanak a mi politikánk számára.« Ime itt van a császár politikájának a lényege. La pensée de l'empereur, a mint a francziák mondják. Egymásra uszítani a német nagyhatalmakat, felbátorítani őket a háború megkezdésére s ha majd kölcsönösen meggyengítették egymást, leszedni ennek a politikai szituáczióknak a tejfelét. Mindez párosulva azzal a saját önzése felett is domináló vágyakozással, hogy Velence megszerzését minden eshetőségre biztosítsa Olaszország számára.

Ez komplikálja a helyzetet, ez okozza neki a legtöbb fejtörést

mert hiszen az összes tábornokok szakértő véleménye az, hogy az osztrák sereg feltétlenül fölényben van a poroszok felett s hogy a kitörendő háború Ausztria győzelmével fog végződni. Ez fejti meg Napoleonnak azon kettős törekvését, hogy a míg egyfelől belebiztatja a kalandokba Poroszországot, másfelől megtartani igyekszik Ausztria jóakarátát s olyan tárgyalásokat folytat a bécsi kormányval, a melyek Velenczét minden eshetőségre Olaszország kezébe juttassák.

Ezek a lélektani motívumok adják meg a következő hónapok zürzavaros eseményeinek helyes kulcsát. Poroszország már a gasteini konvenczió előtt közeledik az olasz kormányhoz. Usedom porosz követ interpellálja La Marmora miniszterelnököt, minő magatartást tanúsítson egy porosz-osztrák háború esetében. Ezzel a kérdéssel jut bele az olasz kormány az események fürgetegébe. Ettől kezdődik az a nemzetközi szerep, a melyre olyan érdekes és siralmas világitást vetnek az olasz szereplők jelentései s La Marmorának ismert röpirata.¹⁾ Cavour meghalt s utódai valóságos karrikatúráját képviselték az ő magasröptű, nagyszabású politikájának. Híven szolgálták céljait, de a szatócs kicsinyes rövidlátó ravaszkodásával nyúltak a nemzeti lét nagy problémáihoz. Azzal a bohózati machiavellizmussal, a melyik annál mélyebbnek, okosabbnak, élesen látóbbnak képzei magát, mentől több rosszat tesz fel embertársai felől, mentől gyanakvóbban itéli meg azok lépéseit s a hyperokos ravaszkodásnak mentől nagyobb tárházával védekezik azoknak elképzelt merényletei ellen. Ezt a pose-t veszi fel La Marmora már az első pillanatban. Mintegy tükör elé áll és saját nagyságában gyönyörködik, a midőn leírja, milyen előkelő közönyvel fogadta ő a porosz követ első bizalmas közleményeit, a melyek pedig lelkének titkos vágyakozását váltották valóra. S ugyanez a hang hatja át valamennyi olasz szereplő működését az egész akció alatt. Szegények, ők akartak Bismarck eszén túljárni. »A vipera megmarja a charlatánt« — írja berlini tárgyalásai közben Govone Bismarckra czélozva. Szegény fogatlan vipera, a ki charlatánt lát Bismarckban, és abba helyezi büszkeségét, hogy ő csalja meg leendő szövetségését.

A gasteini szerződés beválik Bismarck számításai szerint.

¹⁾ Un piu poco di Luce.

A condominium haemoeopathikus gyógyszere nem téveszti el hatását. A kölcsönös boszantások, surlódások és sérelmek olyan mérvet öltenek, hogy 1866 első heteiben kezd Vilmos király is megbarátkozni az osztrák háború gondolatával s elérkezettnek látja Bismarck az időt, hogy felvegye az olasz és francia szövetség körüli puhatolózások fonalát.

Ekkor egy váratlan esemény ad újabb irányt az olasz reménykedésnek. Februárban forradalom űzi el Couza herceget a dunai fejedelemségek kormányáról s Nigra azt az eszmét pendíti meg az olasz kormány előtt, nem lehetne-e Napoleont reábirni, vegye rá a bécsi kormányt, hogy a dunai fejedelemségekért cserébe átengedje Velenczét. La Marmora melegen karolja fel az eszmét. 24-én kelt sürgönyben felhatalmazza Nigrát, hogy azonnal lépjen érintkezésbe Napoleonnal s hozzáteszi, hogy »Berlinben nagyon hareziasoknak mutatkoznak; újabb ajánlatokat tesznek nekünk«. Napoleonnal folytatott tanácskozása eredményeként a császárnak azt a tanácsát továbbítja márczius 1-i jegyzékében Nigra La Marmorának, hogy biztassák a poroszokat véd- és dacszövetség kötésére, ő pedig ugyanazon idő alatt igyekezni fog az osztrák kormányt a csere tervének megnyerni. Ime az első alkalom, a melynél világosan tévútra vezetni és megcsalni akarja a poroszokat Napoleon azért, hogy a porosz-olasz szövetség veszélyét az Ausztriával való megegyezés kicsikarására használja fel.

Ez a terv pár nap alatt megtörik a bécsi kormány ellen-szenvén s Oroszország azon határozott kijelentésén, miszerint nem tűrné, hogy az Aldunát Ausztria vegye birtokába.

Mindez fokozott ösztönzésül szolgál arra, hogy az olaszok Berlinben keressenek szövetséget. Ott a schleswig-holsteini helyzet tarthatatlansága s a holsteini osztrák kormányzatnak mind agresszivebb magatartása arra indítja a királyt, hogy a trónörökösnek s legmagasabb katonai és polgári tanácsadónak közreműködésével koronatanácsban vitassa meg a helyzetet s állapítsa meg a további teendőket. Február 28-án foly le a koronatanács Goltz részvételével, a ki megbízást nyer, hogy a mindjobban kiélesedő politikai helyzetre való utalással igyekezzék világosabb színvallásra bírni Napoleont. Másrészt pedig Moltkének az olasz szövetség megbeszélése céljából Florenczbe menetele van tervbe véve.

Egészben véve Bismarck politikája győzedelmeskedik. A király jogaiban sértve érzi magát Ausztria fellépése által s nemcsak ennek reparációját kívánja, hanem egyúttal felhatalmazást ad arra is, hogy Bismarck a Bund alkotmányának korszerű reformját követelje s ez által mélyebb medret ásson szemben Ausztriával a vitának. Ezzel a kettős fogantyúval mind erősebben szorítja sarokba Bismarck s ingerli tovább a király önértetét sértő agresszív lépésekre Ausztriát, de azért politikájának sikere még mindig fölöttébb kétséges. A király irtózik attól a gondolattól, hogy ő kezdje meg a háborút. Vonakodik bárminő olyan területátengedéstől, a melylyel Napoleon szövetségét lehetne biztosítani. Ausztriának barátságos közeledése bármely pillanatban békés fordulatot idézhet elő, a mely Bismarckot nagyraavagyó terveivel együtt elsöpörné a föld színéről.

Ezek a Bismarck államférfiúi tevékenységének legkritikusabb napjai. Egyedül csak ő tudja, hogy mit akar, neki kell közönyös, vagy ellenséges erőket saját szekerébe befognia, az eseményeket saját, csak félig bevallott céljai felé irányítania, s a siker a legutolsó perczig a legnagyobb mértékben bizonytalan.

Három körülményt használ ki, hogy elkerülhetlenné tegye a nagy leszámolást. A schleswig-holsteini közös birtoklás nehézségeit s Ausztriának mint birtokostársnak kíméletlen poroszellenes eljárását. Ez hat talán legerősebben a királyra. Ez költi fel azt az érzést benne, hogy fejedelmi jogai vannak megsértve s osztja el a háború ellen skrupulusait.

A német közvéleményre a másik kérdéssel, a német szövetség reformjával akar hatni. Áprilisban röpi világga a bombát. Közvetlen, általános választásokból eredő német parlamentet követel, s ha első perczen bizalmatlansággal, gúnnyal fogadja is ez eszmét az őt félreismerő közvélemény, ezzel veti meg a porosz hatalmi törekvések s a német nemzet aspirációi közötti szövetség alapjait.

Magát a háborút azonban leginkább azon harmadik körülmény ügyes felhasználása által teszi elkerülhetlenné, miszerint Ausztriát sokkal rosszabb katonai szervezete, a melynél fogva haderejének mozgósítása sokkal több időbe kerül, bizonyos katonai előkészületekre kényszeríti a porosz-olasz szövetkezés első fenyegető híreire. Ezzel szemben Bismarck az igazságnak megfelelően hivatkozhatik rá, hogy egyetlen tartalékost sem hívtak be s egyetlen

lovat sem vásároltak a porosz sereg számára. Napirendre hozza az osztrák hadi készülődéseket s az összes porosz katonai tekintélyekre hivatkozva azzal gyakorolhat nyomást a királyra, hogy Ausztria által megelőzteti magát és saját biztonságát dönti veszélybe, ha megfelelő katonai rendszabályokhoz nem folyamodik.

Mindez jóformán embrió még márczius elején, a midőn Goltz és Moltke kettős missziója határozatba megy. Goltz márczius 5-én beszél Napoleonnal; kijelenti, hogy Poroszországnak Schleswig és Holstein megszerzése mellett a német Bund alapos reformjára s Északnémetországban vezető szerepre kell törekednie. Napoleon helyesli e magatartást, a midőn azonban arra kerülne a sor, hogy megjelölje az általa kívánt kompenzációt, zavarba jön s maga hangsúlyozza a helyzet nehézségeit. A francia nemzet hangulata mellett — úgymond — okvetlen kívánna kellene megfelelő hatalmi növekedést Franciaország számára, ezt azonban Poroszországnak, a Rajnamellék átengedésétől való idegenkedése fölöttébb nehezé teszi. Végigbeszélük a különböző eshetőségeket, a nélkül, hogy Napoleon követelését konkrét alapon formulázta volna s Goltz benyomásait akként foglalja jelentésében össze, hogy Napoleon minden további ellenszolgáltatás nélkül hajlandó volna Schleswig-Holstein annexiójába beleegyezni, Poroszország nagyobb hatalmi növekedése esetében pedig legalább is az 1814-iki határok helyreállítását kívánja. Bismarck azonnal értesíti őt, hogy a király semmi szín alatt nem egyezik bele porosz terület átengedésébe, ennek folytán utasítja, hogy kerülje a kérdés további részletesebb tárgyalását s ha Napoleon újabb czélzásokat tesz a dologra, elégedjék meg a német nemzet hangulatában rejlő nagy nehézségek hangsúlyozásával.

Moltke olaszországi útjára tényleg nem került a sor. Márczius közepén, épen a midőn útnak akart volna indulni, Govone olasz tábornok jelenik meg Berlinben, a kit az olasz követ azzal mutat be Bismarcknak, hogy porosz-olasz véd- és dacszövetség megkötése végett küldetett oda. Govone a háború azonnal való megkezdésére kívánja a poroszokat rávenni. Mint fennebb láttuk, Bismarck még nem helyezkedhetik erre az álláspontra. Nyíltan megmondja, az olaszoknak, hogy a német kérdés napirendre tűzése s a háború teljes előkészítése végett még 3—4 hónapra van előreláthatólag szüksége, a háború időpontjának meghatáro-

zását tehát saját magának kell fenntartania s így csak olyan barátsági és szövetségi szerződést köthet az olaszokkal, a melyben Olaszország közreműködése biztosíttatik, ha Poroszország a háborút Ausztriának megüzeni.

Govone csejt sejt ebben a deklarációban, azt hiszi, hogy egyszerűen őket akarja Bismarek Béccsel szemben kijátszani s az olasz közeledést arra használja fel, hogy engedékenységre bírja Ausztriát a schleswig-holsteni kérdésben. Első gondolata az, hogy minden tárgyalást megszakítson, de azután a charlatánt megmaró vipera szerepét ambicionálja. Utasításának hézagos voltára hivatkozva, húzza-halasztja a tárgyalást, hogy a mint La Marmorának jelenti, időt engedjen ennek arra, hogy ő csalja meg Bismarekot. Persze a dolog nem épen így fest a valóságban. Ebben a pillanatban semmi támpont nincs az Ausztriával való tárgyalásra. Az olaszok Nigra útján Napoleontól kérnek tanácsot, a ki a császár álláspontját a következőkben foglalja össze:

A császár kívánja a háborút. Nem akarja magát sem Poroszországgal, sem Ausztriával, sem Olaszországgal szemben lekötöni. Tanácsolja nekünk a poroszokkal való szövetséget. Ez azonban pusztán baráti tanács, a mely Franciaországra semmi kötelezettséget nem hárt. Franciaország határául a Rajnát akarja megszerezni, lehetőleg a nélkül, hogy fegyverhez kelljen nyulnia, de ettől sem riad vissza, ha a háború fejleményei úgy kívánják. Végül, osztrák támadás ellen kész Olaszországot megvédeni.

Ez a tanács természetesen a Govone-féle eredeti álláspont fenntartását involválta volna, a midőn azonban meggyőződtek az olaszok, hogy ez a poroszoknál merőben elérhetetlen, azon újabb tanácsot adja nekik, hogy szükség esetén az általánosságban tervezett szerződést is kössék meg a poroszokkal, mert okvetlenül lehetővé kell tenni Bismareknek, hogy a királyt a háborúra rábírja.

Ezen tanácsok következtében veszi fel újra Govone a tárgyalások fonalát s köti meg április 8-án azt a szerződést Poroszországgal, a melynek értelmében abban az esetben, ha a német reform kérdése háborút eredményezne Ausztria és Poroszország között, Olaszország is hadat üzen Ausztriának és teljes erővel részt vesz a háborúban. Ebben az esetben békét a két fél csak közös egyetértéssel fog köthetni, de a békébe való beleegyezést

az olaszok nem tagadhatják meg, ha Velenczét, a poroszok pedig, ha ezzel egyenértékű tartomány birtokát ajánlják fel számukra.

Ezzel tehát Bismarek kezében volt a háború megindításának kulcsa s nyugodtan folytathatta az Ausztriával való helyzet kiélesítésére irányuló törekvését.

A párisi események azonban újabb tápot adnak nyugtalan-ságának. A francia közvélemény Poroszország iránt bizalmatlansággal van eltelve. Idegenkedik a háborútól s növekvő aggodalmakkal szemléli császáriának diplomáciai fondorlatait.

Napoleon Goltz előtt sem csinál titkot belőle. »En vagyok Franciaországban az egyetlen, — úgymond Napoleon — a ki a poroszbarát politikát pártolom.« Fixa ideája, hogy Velenczét megszerezze az olaszoknak. Tisztában van vele, hogy e politika csak abban az esetben számíthat a francia közvélemény beletnyugvására, ha lényeges hatalmi gyarapodást jelent Franciaországra nézve is. Mentől többször veti fel ezt a kérdést a poroszok előtt, annál inkább meg kell győződnie, hogy Poroszországtól csakis egy elvesztett hadjárat után fog német területet kicsikarhatni.

Április 25-én beszél Goltz-al a »kompenzációkról«. A helyzet igen nehéz, — úgymond — a magatokét nem adjátok, a máséról pedig bajos disponálni. Kongresszus ideáját veti fel, s midőn Bismarek előzetes megegyezés szükségét hangsúlyozza, azt mondja május 2-án Goltz-nak, hogy adjanak nekik is annyit, a mennyit Ausztria kínál neki. Hogy ez mi volna, arról nem nyilatkozik, de azt mondja: »népem a Rajnára szögezi tekintetét«. Bismarek ismétli Goltz-nak, hogy ilyen alapon lehetetlen a megegyezés, de egyúttal a helyzet kritikus voltára való tekintettel arra utasítja, hogy ne szakítsa meg az eszmecserék fonalát. Ilyen viszonyok között megfogható eredmény nélkül végződnek Goltz-nak Napoleonnal és Drouyn de Lhuys-vel folytatott újabb beszélgetései is.

Ezen benyomások teljes frontválttatás gondolatát érelik meg a császárban. Nem mond le terveiről, de azok megvalósítását nem porosz, hanem osztrák szövetségben keresi. Különben is úgy van meggyőződve, hogy Ausztria katonailag sokkal erősebb ellenfeleinél s hogy porosz-francia szövetség esetében Franciaországnak a megvert Poroszország segítségére kellene sietnie.

Ennélfogva arra igyekezik az osztrák kormányt reábirni, hogy Sziléziáért esérében engedje át az olaszoknak Velenczét s Szilézia meghódítása s a porosz befolyás megtörése által kárpótolja magát. E felhívás első perczen visszautasításra talál. A bécsi kormány idegenkedik attól a gondolattól, hogy bárminő alkú tárgyává tegye Velenczét, de a mint nő a Poroszország felől fenyegető veszély s a porosz kormány magatartása által felidézett gyűlölet, megérlelődik Bécsben az elhatározás, hogy Velence feláldozásával szerezzék meg a poroszok elleni győzelem biztos előfeltételeit. Május 4-én az osztrák kormánynak azt az ajánlatát tudatja Gramont Párisba, hogy abban az esetben, ha Napoleon és Olaszország sorsára bizza Poroszországot s egy győzelmes háborúban elveszi ettől Ausztria Sziléziát, hajlandó Szilézia elfoglalása után Velenczét Napoleonnak átengedni. Még aznap tudatja ez újtságot Napoleon az olasz kormánynyal s kérdést tesz náluk az iránt, szabadulhatnak-e a porosz szerződés kötelezettsége alól.

Alig pár nappal ezelőtt úgy látszott, mintha tényleg komoly konfliktus támadt volna a szerződő felek között. Láttuk fennebb e szerződés tartalmát. Annak egészen világos stipulációi daczára azt a kérdést veti fel La Marmora a berlini kormány előtt, vajjon kötelezve érzi-e magát Olaszország támogatására abban az esetben is, ha Olaszország és Ausztria között ütne ki a háború.

Mint fennebb láttuk, a szerződés ilyen kötelezettséget nem állapít meg. De Bismarck régen tisztában volt azzal, hogy osztrák-olasz háború esetén lehetetlen volna Poroszországnak békében maradnia. Ennek már április 25-én kifejezést adott Benedetti előtt s a midőn az olaszok nyugtalanzkodása komolyabb szint öltött, kieszközölte a király beleegyezését, hogy május 2-án az ő nevében kötelezőleg jelentse ki, miszerint Olaszország számíthat Poroszország teljes támogatására, ha Ausztria által megtámadtatnék. Közvetlenül ez incidens kedvező elintézése után jutott tehát Napoleon kezdeményezése az olasz kormány elé, a mely örömet ragadta meg az alkalmat, hogy visszautasítsa a császár ajánlatát. Hiszen most már jóformán biztonságban érezhették magukat Velenczét illetőleg. Ausztria veresége esetére természetesen jutnának birtokába, de mindinkább abban

az irányban érlelődött a szituáció, hogy még osztrák győzelem esetére is kompenzacionális objektum gyanánt kaphassák meg Velenczét.

Ilyen körülmények között törekvésük első sorban arra irányult, hogy ne a francia császár kegyének, de saját erőfeszítésüknek köszönhessék e tartományt. Ha Poroszországgal szemben rútság útján, mint az árulás díját kapják meg azt Ausztriától, minő kritikus helyzetbe jutnak Ausztria győzelme után. A porosz szövetséget végleg eljátszották; szemben találják magukat a hatalomban megnövekedett Ausztriával, a mely előbb-utóbb bizonyára törekedni fog olasz tartományait visszahódítani. E helyzetben hitelt veszítve, tönkretett prestige-vel teljesen Franciaország gyámkodásának lesznek kiszolgáltatva és Napoleon kényétől fognak függni. Ettől a veszélytől a porosz szövetség s a Poroszországgal együtt folytatott diadalmas háború mentheti meg őket. Mi sem természetesebb tehát, mint hogy a porosz szerződés kötelező erejére hivatkozva, az olasz-porosz szövetség támogatására kérjék fel Napoleont.

Ez utóbbi gondolattól azonban végleg el látszik a császár fordulni. Benedettinek májusban kelt jelentései is Bismarck elhidegüléséről szólnak, a ki egy idő óta kerülni látszik őt s kijelentette neki, hogy inkább végleg letűnnék a közélet színteréről, semhogy a Rajna balpartjának átengedéséhez nyújtson segédkezet. Ez is csak megerősítheti a császárt abban a törekvésben, hogy céljait Poroszország ellen igyekezzék megvalósítani. Régi, kedvencz receptjéhez, a kongresszus eszméjéhez folyamodik, hogy annak segélyével húzza el a döntést július 9-éig, a midőn lejár a porosz-olasz szerződés s az olaszok visszanyerik cselekvési szabadságukat. Angliával és Oroszországgal egyetértőleg azzal a javaslatlal fordul Ausztriához és Poroszországhoz, bocsásák a függőben levő kérdéseket, Velenczét, Schleswig-Holsteint s a német Bund reformját európai kongresszus ítélőszéke elé.

Bismarck nem meri ezen, terveit olyan kellemetlenül keresztelő javaslatot visszautasítani. Aggályainak hangsúlyozása mellett elvileg elfogadja azt. Ausztria hozza meg a szabadulást számára, a ki június 4-én kelt válaszában a kongresszuson való részvételét ahhoz köti, hogy ott minden területváltozás eleve

ki legyen zárva, a mire a francia kormány június 7-én kelt körjegyzékében mint kivihetetlen elejti javaslatát.

A háború kitörése most már csak napok kérdése s a béke hátralevő napjait Napoleon arra használja, hogy a háború esélyeivel szemben lehetőleg biztosítsa magát. Poroszországgal szemben megelégszik a kölcsönös jóindulatnak semmitmondó kijelentésével. »Semleges lesz-k, — úgymond — ti ismeritek gondolkozásomat, tudhatjátok, hogy rokonszenvem melyik oldalon van, hogy kinek kívánok sikert s hogy alkalomadtán meg fogjuk egymást érteni.«

Ausztria okoz neki több gondot. Hiszen katonai tanácsadói az osztrák fegyvereknek jósolnak sikert; osztrák győzelem feltevésére kell számításait alapítania. A győzelmes osztrák hatalommal kell a továbbiakra nézve megegyezésre jutnia. Június 12-én konvencziót köt Ausztriával. Ebben megígéri Franciaország semlegességét és azt, hogy igyekezni fog a háborútól Olaszországot is visszatartani, a mivel szemben Ausztria a háború győzelmes befejezése után átengedi Velenczét s kötelezi magát a német dualizmus fenntartására. Amennyiben pedig ez a háború jelentékeny területgyarapodással járna Ausztriára nézve, az ezért Franciaországnak adandó kompenzáció megegyezés tárgyát fogja képezni.

E konvenczió birtokában, az osztrák győzelemben bízva, nyugodtan várja Napoleon az eseményeket abban a tudatban, hogy ha számításaihoz képest Ausztria eklatáns győzelmet arat, ő fogja a diadalmas osztrák sereget megállítani, Poroszország jóltevője gyanánt fog fellépni s ez életmentő szolgálatért követelheti a rajnai tartományokat. Abban a nem várt esetben pedig, ha számításaiban csalódnék, ha Poroszország képes volna huzamosabb időn át ellenállni az osztrák seregeknek, úgy mind a két fél kölcsönös gyengülése után állna be a kedvező pillanat, a melyben átvehetné a tertius gaudens hálás szerepét.

Mindenre gondol, csak a küszöbön álló nagy eseményekre, a porosz győzelemre nem. Ennek biztos tudatában vette fel Bismarck a küzdelmet. Nem élt illuzióban Napoleon barátsága tekintetében. Májusban és júniusban ismét és ismét elhalmozza panaszaival Benedettit. Tudtára adja, hogy a francia-osztrák alkudozások nem kerülték el figyelmét. Tudja, hogy úgy a kül-

ügyminister, mint a többi udvaroknál akkreditált francia diplomaták poroszellenes és osztrákbarát magatartást követnek. Közvetlenül a háború előtt pozitív tudomására jut, hogy Drouyn de Lhuys a porosz szövetség rosszhiszeműségének állítólagos bizonyítékait közölte La Marmorával s ezzel igyekezett Olaszországot a szövetségtől való visszalépésre reábirni. Mindennek daczára elveti a kockát. Belemegy s beleviszi hazáját a nagy mérkőzésbe, a mely dönteni fog az ő történelmi alakja, Poroszország nagyhatalmi állása s a német nemzet sorsa felett. Belemegy, bízva saját erejében és Franciaország katonai készültségében, a mely gyors sikerek esetén lehetetlen helyzetbe fogja Napoleont sodorni s Olaszország iránti érzelmeitől segítve a döntő percekben tehetetlenségre fogja a különben is habozásra, ingadozásra hajlandó császárt kényszeríteni.

Megindul a háború s első fecske gyanánt a custozzai osztrák győzelem híre tölti el örömmel Franciaország politikai köreit s erősíti meg a császárt illuzióiban. Csak félig rázzák fel őt ezekből a csehországi harc téren lefolyt első kisebb ütközetek s csak a sadowai döntő csatának villámcapásként ható híre ébreszti őt a kegyetlen valóság tudatára.

IV.

Alig érkezik meg a königgrätzi csata híre Párisba, már július 4-én este jelentkezik Metternich Napoleonnál, értesíti, hogy Ausztria átengedi neki Velenczét azzal a kéréssel, hogy azt megszállva, állítsa meg az olaszok előrenyomulását s tegye lehetővé, hogy Ausztria egész haderejét Poroszország ellen fordítsa.

Napoleon elfogadja Velenczét, de egyúttal mediációját ajánlja fel úgy Olaszországgal, mint Poroszországgal szemben.

Azonnal sürgönyöz Vilmos királynak, gratulál a fényes győzelemhez, a mely őt tétlenségéből való kilépésre kényszeríti. Nagylelkűségére hivatkozik s fegyverszünetet kér a békefeltételek megállapítása céljából. Értesíti az osztrák ajánlatról az olasz királyt is s a fegyverszünet azonnal megkötésére hívja fel.

Másnapra összeülnek a francia ministerek a mediáció

modorának s feltételeinek megállapítása végett. A külügyminister orthodox francia politikája teljes erővel összeütközik az olaszbarátokéval s talán döntő erővel az ország katonai erejére vonatkozó felvilágosítások hatnak a császárra. Minderről a résztvevők bőbeszédű, de annál megbízhatatlanabb visszaemlékezései maradtak reánk. Mindenikben — francia memoir írók régi jó szokása szerint — az elbeszélő áll a legszebb pose-ban, mondja a legékezebb igazságokat, aratja a legtöbb babért. Lavalette szerint, mikor ő kérdőre vonta Rouhert, miért nem segített neki Drouyn de Lhuys-vel szemben. »Ah — válaszolt Rouher — nagyon is jól beszélt ön arra, hogy az én segítségemre szorult volna.« Randon hadügyminister pedig utólag kiadott önigazolásában úgy dobálódzik a katonák százezereivel, hogy ha ezeknek fele valóban létezett volna, Franciaország egymagában bánhatott volna el a győzelmes porosz sereggel.

Annyi kétségtelen, hogy Drouyn, a ki előbb külön beszélt a császárral, már reávette őt az országgyűlés egybehívására, 80.000 főnyi hadseregnek azonnal a határra küldésére és arra, hogy az erre vonatkozó rendeletek megjelenjenek a másnapi Moniteur-ben.

Ekkor jön közbe Rouher, kifejezi aggályait s részletes felvilágosítást kér a hadi készületségről. Javában foly a vita, a midőn hivatlanul betoppan Lavalette belügyminister s nagy vehemenciával támadja meg úgy Drouyn de Lhuys-t, mint Randon marsallt. Ez utóbbi nyilatkozatait nem lehet minden kétséget kizárólag megállapítani: állítólag 80.000 embernek azonnal összevonását helyezte volna kilátásba, míg mások szerint ennyit is csak több hét alatt tudott volna a porosz határon koncentrálni. Ha figyelembe vesszük, hogy 1859-ben összesen 150.000 embert tudott Napoleon Olaszországba küldeni, azóta pedig a keretek leszállítása s a legszükségesebb kiadások megszorítása mellett a mexikói szerencsétlen háború emberanyagban is, de főleg hadiszerekben óriás áldozatokat követelt és még mindig 30.000 embert tartott Mexikóban lekötve, körülbelül a porosz katonai attasénak adhatunk igazat, a ki 40—50.000 főre becsülte az országnak rendelkezésre álló haderejét.

Ebben a nyomoruságos katonai helyzetben nem lehetett erősebb akcióba fogni. A tanácskozás eredménytelenül oszlik

szét, de a másnapi Moniteur a Drouyn által kívánt harczi hírek helyett csak azt közli az országgal, hogy Ausztria császára Velence átadása mellett közvetítésre kérte fel a császárt, a ki ezt elfogadva mint mediator fordult a két szövetséges királyhoz.

Mindez a napoleoni politika teljes diadalaként hangzik. Kezdetben így is fogják fel. Nagy hausse áll be a tőzsdén. A kivilágított Páris örömmámorban úszik. Persze, az illúzió nem tarthat soká. A brutális kérlelhetetlenséggel egymásra torló események minden nap egy-egy újabb bizonyítékát szolgáltatják, hogy Napoleon szerepe a béke feltételeit megszabó s a hadviselő felekre reánkényszerítő mediatoréból a szerény közvetítőre zsugorodik össze, a ki erőtlenül, tehetetlenül, tanácstalanul hajlik meg a győztes akarata előtt.

Olaszországban elkeseredett felháborodás tör ki a császár sürgönyére. Gyalázatnak, becstelenségnek tekintenék, hogy francia kézből, ajándékként, szövetségestársuk elárulása fejében kapják meg Velencét. Folytatják a háborút. Mit sem törődve azzal, hogy az most már a Napoleon császáré, bevonulnak Velencebe, majd Dél-tirolba. Kijelentik, hogy csak Poroszországgal együtt köthetnek fegyverszünetet s könyörögnek a császárhoz, kímélje meg őket a külön béke megaláztatásától.

Itt is csalódás éri tehát Napoleon politikáját, de a kérdés súlypontja nem itt van, hanem a győzelmes porosz főhadiszálláson.

Bármilyen kellemetlenül érintse is a poroszokat ez a merőben Ausztriának kedvező beavatkozás, annak merev visszautasítása nem látszott tanácsosnak. Ausztria hadereje a gyors menetekben észak felé vonuló győztes olaszországi sereggel a königgrätzi vereség után sem volt megvetendő. A délnémet államok serege még érintetlen volt. A nagyra vágyó porosz tervek Oroszország felől is veszély fenyegette. Ilyen körülmények között barátságos tárgyalások útján kellett időt nyerni s ezt a katonai helyzet előnyeinek mentől erélyesebb kiaknázására felhasználni.

Vilmos király szívélyes hangon tartott válaszában elfogadja Napoleon mediációját s kijelenti, hogy mielőbb meg fogja jelölni a fegyverszünetnek a katonai helyzet és az olasz szövetség által megkívánt feltételeit.

E sürgöny még 5-ikén este megérkezik Párisba. Utána eltelik egyik nap a másik után, a diadalmas porosz sereg szédületes gyorsasággal nyomul előre s a jelzett újabb sürgöny még mindig nem érkezik.

Növekvő idegességgel sürgetik a fegyverszünet feltételeit Goltznál, a ki július 8-án téviratilag kér részletes utasításokat, mert a francziák nem várhatnak tovább s Drouyn előbb-utóbb valamely erősebb rendszabályra fogja a császárt reábirni.

Ugyancsak 8-ikán utasítja Drouyn Benedettit: menjen a porosz főhadiszállásra s igyekezzék a poroszokat igényeik méréséklésére s azonnal fegyverszünetre reávenni. Benedetti három napi bolyongás után eléri Zwickauban Bismarekot, s ettől fogva egy bécsi útját leszámítva a porosz főhadiszálláson marad, de kellő utasítások hiányában inkább tragikomikus helyzetben, tehetetlen szemlélőjeként a jó tanácsait türelmesen meghallgató, de nem követő poroszok előnyomulásának.

A kérdés Párisban dől el. Oda július 10-én érkezik Reuss herceg a királynak Napoleonhoz intézett levelével. Ez is újabb keserű csalódást jelent. Nyájas általánosságokban mozog s a Goltznak szóló részletes utasításokat csak 1—2 nappal későbbre helyezi kilátásba.

Végre 12-én megérkeznek Bismareknek 9-ikén kelt utasításai. Ezekben az északnémet szövetség megalkotására helyezi a fősúlyt, valamint arra, hogy ennek részletei német belügynek tekintessenek s kivonassanak külállamok beavatkozása, bármínó európai ellenőrzés alól. Az annexiók kérdése inkább másod-sorban, elmosódottan jelentkezik. «A közvélemény kívánja Szászország, Hannover és Hessen bekebelezését is — úgymond — s bizonyára ez volna legjobb megoldás, ha porosz terület átengedése nélkül elérhető volna. Fődolog, hogy bármínó formában, de rendelkezziünk egész Északnémetország erejével. Azokat, a kik fegyvert fogtak ellenünk, nemcsak országaik annexiója által tehetjük ártalmatlanokká, hanem az által is, ha jobban megszorítjuk felségjogaikat.» Goltz belátására bizza, megpróbálja-e, minő hatást tesz s minő *nem német* kompenzációs követeléseket támaszt a nagy annexiók terv felvetése.

Goltz már 11-ikén hosszú audienciát kap Napoleontól. Megrendült, majdnem megtört embernek találja őt, a ki minden

iránytűt elvesztett s főleg Délnémetország különállására helyez súlyt.

13-án, utasításai birtokában újból felkeresi a császárt, a ki csak a délnémet államok függetlenségét és Ausztria területi integritását kívánja. Szabad kezet hagy az északnémet Bund szervezése tekintetében s szórakozottan, részvétlenül fogadja az annexiók tervét, csak Szászország fennmaradását kívánja.

Ezen beszélgetés alapján Goltz szövegezi meg 14-ikén Napoleon közvetítési feltételeit, a melyekben — a dolog szabatosabb kifejezésének természetes következményétől, a kompenzációs követeléstől tartva — hallgatással mellőzi az annexiót.

Időközben azonban a mind fényesebbé váló katonai helyzet Vilmos királyra és katonai környezetére nem téveszti el hatását. Kezdi elégtelennek tartani Bismarek feltételeit s az annexió eszméje mindjobban előtérbe lép. Ennek hatása alatt július 17-ikén újra felhívja Bismarek Goltzt: tisztázza az annexiók ügyét. Fődolog 3—4 millió lakosságú terület annectálása. Más-ként nem köthető fegyverszünet.

Goltz 17. és 19-ikén újból érintkezik úgy Drouynnal, mint a császárral. Előbbi indulatosan kikel az annexiók mérete ellen. Az ő szemei előtt mindössze 3—400.000 lélek beolvasztása lebeg, a mivel összefüggést lehetne létesíteni Poroszország keleti és nyugati tartományai között. A császár ellenben mind jobban beletörődni látszik a nagyméretű annexió gondolatába is.

Bismarekot mindez nem elégíti ki. A császár pozitív beleegyezését kívánja. Végre július 22-én ezt is megszerzi Goltz a császártól. Ő viszi e reá nézve lesújtó hírt a külügyministernek, a ki fejtelet hajt a császár akarata előtt, s «il ne nous reste plus qu'à pleurer» mondja elnöki tanácsosának.

Ezzel mi sem áll a fegyverszünet útjában. Július 23-ikán öt napi fegyverszünetet ad Poroszország a békepraeliminárék megállapítása céljából.

Ezek megkötésénél még egy újabb nem várt nehézséget kell Bismareknek leküzdenie. A király az eddig tervezett annexiókat kevesli s valamennyi ellenségétől akar területet foglalni. Bismareknek egész befolyását latba kell vetnie s minden reábeszélő képességét megfeszítenie, hogy a mérséklet szükséges voltáról meggyőzze a királyt s végre is csak a trónörökös nem

remélt segítségével győzedelmeskedik. «Miután fiam is minister elnököm pártjára áll, — írja Vilmos király Bismarck memorandumára — kénytelen vagyok a keserű pirulát lenyelni s elfogadni a *szégyenteljes* békét.»

Nem hihetetlenül hangzik-e ez a kijelentés annak az uralkodónak a szájából, a kinek nagyságát épen ez a béke volt hivatva megalapítani? Nem megkapó tanubizonysága-e ez annak, hogyan ragadja magával és szédíti meg a siker a különben erős lelkeket is? Nem domborítja-e ki még frappánsabban Bismarck nagyságát, a ki, a mily merész volt a cselekvésben, époly hidegen és józan mérséklettel biztosítja a győzelem gyümölcseit?

A prágai béke a győztes bölcsességének és előrelátó államférfiúi belátásának egyik legérdekesebb, legtanulságosabb példája. Kiválóan érdekes már csak annál fogva is, a hogy az annexiókat kezeli. Óriási gyarapodást hoz Poroszországnak, de ezt kizárólag egyes államok teljes megszüntetésével éri el. Egyetlenegy életben maradt ellenségét sem fosztja meg birtoka számottevő részétől. Nagylelkű mindazokkal szemben, a kiket életben hagy. Egy gyógyíthatatlan sebet sem üt, egy olyan engesztelhetetlen ellenséget sem csinál magának, a kivel ne egyesülhetne, vagy szövetségre ne léphetne a közel jövőben.

Az annexiók ezen mértéke is a legerősebb ellenkezést kelti fel az orosz kormányban. Még augusztus 11-én, a csári családdal rokonságban levő württembergi és darmstadti uralkodókkal megállapított kedvező béke tudatásakor is kénytelen Bismarck ezt sürgönyözni Pétervárra: «Ha ez sem elég, hogy Oroszország Hannover, Hessenkassel és Nassau annexióját eltűrje, akkor Stuttgarttal és Darmstadttal sem kötünk békét. A külföld presziója az 1849-iki alkotmány proklamálására és valóban forradalmi eljárásra kényszeríthet. Ha forradalomnak kell lennie, inkább fogjuk csinálni, mint elszenvedni.»

Még július havában Oroszország ajánl kongresszust Napoleonnak, hogy Európa ítélőszéke elé hurozolja a porosz terveket. Váratlanul nyílik ezzel kedvező alkalom, hogy megzabolázhassa a győztest és helyreállíthassa a császárság csorbát szenvedett prestige-ét.

Ez alkalmat nem használja fel. Visszautasítja az ajánlatot,

állítólag azért, mert mediatori szerepével összeférhetetlennek tartja, tényleg mert nem tud arról a titkos vágyról letenni, hogy legalább valami kompenzációt csikarjon ki a saját maga számára.

Július 23-án lép elő Drouyn de Lhuys ezzel a szerencsétlen gondolattal. Benedettinek küldött levelében kifejti, hogy a császár mediatori szerepe véget érven, most már felvetheti azt a kérdést, mint az annexiók végleges elismerésének előfeltételét. Jelezze ezt azonnal Bismarcknak; addig is, a míg megkapná részletes utasításait.

Július 26-án Nikolsburgban, közvetlenül a praeliminárék aláírása előtt keresi fel ez utasítással Benedetti Bismarckot. Ez utóbbi szokott nyájasságával jelenti ki, hogy nagyon szívesen fogja e kérdést vele megbeszélni. Mikor azonban célzást tesz Benedetti a Rajna balpartjára, Bismarck szavába vág: «kérem, hivatalos formában ne tegyen nekem ilyen javaslatot» úgymond s azzal siet a béke aláírására.

Berlinbe visszaérkezése után, augusztus 5-én kapja meg Benedetti a kompenzációra vonatkozó részletes javaslatot. Drouyn de Lhuys munkája az, a ki a súlyos betegen Vichybe menekült császár beleegyezését ennek félig öntudatlan állapotában csikarja ki. Ezen tervezet értelmében Franciaország Poroszországtól az 1815-ben elvett határvidéket, Bajorországtól és Hessen-Darmstadttól ezeknek a Rajna balpartján fekvő területeit, valamint Mainz várát kapná meg.

Benedetti megijed e követelések nagyságától. Engedelmet kér, hogy előterjesztésök előtt Párisba mehessen, de tagadó választ kapván, biztosítja főnökét, hogy a legnagyobb erélylyel fogja a követelést támogatni, mert csak így remélhet sikert.

Augusztus 5-én elküldi a konvenczió tervét Bismarcknak s 7-ikén keresi őt fel. Természetesen a legmerevebb visszautasításra talál, s miután ennek daczára követeli, hogy Bismarck javaslatát a királynak is terjeszsze elő, augusztus 8-án megkapja a király nevében is a leghatározottabb visszautasítást. «Mondja meg a császárnak, — úgymond Bismarck — hogy egy talpalatnyi német földet sem fogunk átengedni. Inkább felvesszük a háborút, s a legforradalmibb eszközöktől sem riadunk vissza. Ezek pedig egészen más veszélyt jelentenek a császárra, mint az én uramra nézve.»

Ezzel a válaszszal megy Benedetti Párisba. Ott Napoleon dezavualja az egész kísérletet, Drouyn de Lhuys-re hártja érte a felelősséget s augusztus 12-én azzal küldi vissza Benedettit Berlinbe, hogy tekintsék ott az egész dolgot meg nem történtnek.

Drouyn de Lhuys lemond s csak ideiglenesen látja el a folyó ügyeket. Úgy látszik, mintha ez az egész szerencsétlen kompenzációkérdés végleg befejeztetett volna.

Hogyan történhetett mégis, hogy már négy nap mulva újabb, talán még szerencsétlenebb formában újra feléled az? Ennek magyarázatát talán soha nem fogjuk megtudni. Tény az, hogy ez időből a császárnak egy jegyzete maradt fenn a Tuilleries-k papirjai között, a melyik szerint jó volna Poroszországgal titkos konvencziót kötni Belgium meghódítására nézve. Ennek kettős előnye volna: *kompromittálná Poroszországot* és biztosítaná arról, hogy Franciaország hódítási vágya más irányt vesz és végleg lemondott a Rajna balpartjáról.

Augusztus 16-án Rouher által megírt utasítás megy Benedettihez, a mely előírja, minő szerződést igyekezzék kötni Poroszországgal.

Köztudomású dolog, hogy ezen szerződésnek Benedetti által írt tervezete Bismarck kezei között maradt, s a midőn ezt az 1870-iki hadüzenet után nyilvánosságra hozta, Benedetti megpróbálta letagadni az egészet s olybá tüntetni fel a dolgot, mintha Bismarck diktálta volna neki az ő javaslatát. Ennek a dajkamesének nem várt módon vetett véget az a körülmény, hogy a háború folyamán Rouher cercey-i kastélyában reá akadtak ez ügy bizalmas irataira, de ennek daczára még igazságszeretőbb és komolyabb francia írók is igyekeznek ez epizódra homályt borítani s azért Bismarckot teeni felelőssé.

Már pedig a nyilvánosságra került okiratok teljes fényt vetnek a kérdésre. Igaz, hogy a poroszok ismételve igyekeztek a francziák étvágyát német területekről elfordítani s annak más irányt adni. Ezen célból gyakran szuggerálták nekik: gondoljanak inkább francziául beszélő tartományok megszerzésére, de ez épen olyan kevésbé menti a Napoleon eljárását, mint a hogy a rabló nem védekezhetnék azzal, ha kiszemelt áldozata arra igyekeznék reábeszélni, hogy inkább a más tulajdonát rabolja el és ne az övét.

Tény az, hogy augusztus 16-án az az utasítás megy Benedettihez, ajánljon két konvencziót Bismarcknak. Egy nyilvános szerződésben követelje Landau, Saarbrücken és Saarlouis átengedését, valamint Luxemburgot, egy másik, titkos szerződésben pedig véd- és dacszövetséget Belgium megszerzése céljából. Ha porosz terület átengedése legyőzhetetlen nehézségbe ütközik, úgy a nyilvános szerződés csak Luxemburg megszerzésére szorítkozzék.

Ezt a tervezetet aug. 20-án közli Bismarckkal. Ez utóbbi nagy előzékenységgel bocsátkozik a kérdés taglalásába s két napi tárgyalás eredményeként a Luxemburgra és Belgiumra vonatkozó stipulációkat egybefoglaló titkos egyezmény szövegét terjeszti Benedetti aug. 23-án kormánya jóváhagyása alá.

Ez időre rendbe jött Bismarck a délnémet államokkal, Oroszország ellenszenvét is sikerült Manteuffel személyes missziójával eloszlatni. Egész erejével Ausztriára vetheti tehát magát, ha ez a végleges béke megkötését tovább halogatná. Ugyanakkor előnyösebb megoldást ajánl a bécsi kormánynak az olaszok pénzügyi érdekeit melegen védő francziáknál s a prágai béke ugyancsak aug. 23-án aláírásra kerül.

Midőn tehát Benedetti aug. 29-én átadja Bismarcknak a francia kormány által elfogadott szerződéstervezetet, meglepetve látja, hogy ez utóbbi nyugodtan elteszi e fontos írást s bizalmatlanságának, aggályainak ad kifejezést, s azt a kérdést veti fel, vajjon nem arra használná-e fel a császár ezt a szerződést, hogy Poroszországot Anglia előtt kompromittálja. Mintha csak látta volna Napoleonnak fent idézett emlékiratát.

Persze Benedetti erkölesi felháborodással kérdi: *«miként bízhatnánk ilyen feltevésre képes alkudozó felekben»* és arra a következtetésre jut, hogy Poroszország bizonyára megszerzte Oroszország szövetségét és Franciaországét most már nélkülözheti.

A dolog ennyiben marad, Benedetti szabadságot kap a Karlsbadba menetelre, azzal az utasítással, hogy várja ott is útra készen Bismarck hívó sürgönyét. E sürgöny nem jön; eltelik egyik hét és egyik hónap a másik után, a nélkül, hogy a porosz kormány visszatérne e kérdésre. De hogy a francia kormány mennyire komolyan vette azt, s mennyire ragaszkodott ohhez

a tervhez, a melyet később a porosz kormány ördögi módon kieszelt rúgalmának akart feltüntetni, az bőségesen kitűnik Drouyn utódának Moustier márkinak a luxemburgi ügyre vonatkozó levelezéséből. Így 1867. február havában is felhívja Benedettit, hogy hozza végre tisztába a kérdést Bismarckkal. »Midőn elfoglaltam állásomat, — úgymond — abban a meggyőződésben éltem, hogy a kérdés el lesz intézve, a mint ezt a porosz miniszterelnök egészségi állapota megengedi. A szerződés tervezete készen volt, csak az aláírás volt hátra. A francia kormány azóta semmi nehézséget nem támasztott, a késedelemért nem felelős, nem oka Bismarck hallgatásának, rejtelmes magatartásának s az általa felidézett nehézségeknek. Most is hajlandók vagyunk a szerződést aláírni, úgy a hogy az 1866. aug. havában megállapítottat.«

V.

Valóban érthetetlen az az elvakultság, a melylyel még mindig ragaszkodnak ez illuziójukhoz s a luxemburgi kérdés erőltetésével Franciaországot még egy vereségnek és megaláztatásnak teszik ki.

Alig jön vissza Bismarck Varziából, már 1866. decz. 3-án igyekszik Benedetti reáivinni a beszédet a luxemburg-belgiumi egyezményre. Bismarck kitérő válasza után azt az utasítást kapja Párisból, hogy várjon s ne hozza újból szóba a dolgot. Ebben a várakozásban hamar kimerül a francia kormány türelme. Már január elején a francia belügyi helyzet tarthatatlanságára hivatkozva sürgeti Rouher Goltznál a kérdés megoldását s Benedettit jan. 7-én utasítják, hogy tegyen újabb démarche-t a porosz kormánynál.

Bismarck újból a király vonakodásával menti magát. Azt ajánlja, ériék be egyszerű semlegességi szerződéssel, azt talán el tudná a királylyal fogadtatni. Szerinte a porosz vezérkar is katonailag értéktelennek jelentette ki a luxemburgi várat, de a király becsületbeli kötelességének tartja, hogy el ne hagyjon egy Európa által reá bízott órállomást.

Ismételt beszélgetésekben arra utal, hogy egyezzenek meg

közvetlenül Hollandiával,¹⁾ helyezték Poroszországot befejezett tények elé, akkor nem fogják erővel megakadályozni. De hangsúlyozza, hogy siessenek, nehogy a közelebből összeülő észak-német országgyűlés neszt vegye s bevágja útját a dolognak, és mindenkifelett tegyenek róla, hogy Poroszország ne nyerjen előzetesen tudomást a dologról, mert akkor tiltakozni volna kénytelen.

Végre is a tanács követésére határozzák magukat. Tárgyalást kezdenek a hollandi királylyal, a legnagyobb presszióval igyekeznek Luxemburg eladását tőle kicsikarni. Biztosítják Poroszország beleegyezéséről s követelik, hogy hallgasson ez ügyről a porosz követ előtt. Már befejezettnek látszik a dolog, a kész egyezmény csak aláírásra vár, a mikor a holland király tanácsot kér Berlinben s ezzel felborítja a helyzetet. Addig Bismarck nyitva tarthatta a kérdést, most is kitérő választ küld Hágába, de kénytelen a mind erősebben feltámadó német nemzeti felháborodásra tekintettel lenni s ismételve értesíti Benedettit, hogy lehetetlenné válik minden, ha azonnal fait accompli elé nem állítják.

Április elsején kellene a Franciaország és Hollandia közötti szerződést aláírni. Formahiba miatt másodikára halasztják azt, közben Bismarck Goltz és Benedetti útján sürgősen kéri a hollandi király meggondolatlan lépése által elrontott ügy elhalasztását.

Ápr. 2-án felel Bismarck Bennigsen interpellációjára. A képviselőházba menet kérdezi Benedettitől, kijelentheti-e, hogy peritekt a dolog, s megjegyzi, hogy egy ilyen kijelentés esetleg kiszámíthatatlan következményekkel járhatna. Benedetti — bár majdnem elintézettnek tartja az ügyet — ezt a felhatalmazást nem adhatja meg.

Igy kimért, udvarias szavakban azt jelenti ki Bismarck a Reichstagban, hogy tud a folyamatban levő tárgyalásokról. Ezekre nézve nem adott a hollandi királynak tanácsot, s a Luxemburgra vonatkozó szerződés aláíróival és szövetségtársaival egyetértőleg,

¹⁾ Luxemburg Hollandiával personál unióban a holland király tartománya volt, a német Bund kötelékébe tartozott s vára porosz órségre volt bízva.

a parlament álláspontjának tekintetbe vételével fog a kérdésben állást foglalni.

Napoleon ez a magatartás végleg elkieseríti. Lázasan készül a háborúra s teljes erővel presszionálja a hollandi királyt a szerződés aláírására. Ez utóbbi azonban végre is megtagadja azt, miután a porosz követ kormánya nevében a legkomolyabban óvja őt e lépéstől.

Pár napig elkerülhetetlennek látszik a háború. Az új hadügyminister, Niel marsal tartja ettől vissza Franciaországot. Kifejti a császárnak, hogy a hadsereg jelenlegi állapotában biztos vereség vár reá, s módot kell keresnie a visszavonulásra. Ezt Moustier ügyesen találja meg. Nemzetközi konferencia elé viszi az ügyet, a mely Hollandiával kapcsolatban hagyja Luxemburgot, kimondja, hogy az nem lép be az északnémet szövetségbe, egyúttal semleges területnek deklarálja, a mi természetszerűleg az erődítmények lerombolását s a porosz helyőrség megszüntét vonja maga után.

Ezzel befejezést nyernek a porosz-francia tárgyalások s a két ország közötti viszony egyelőre nyugvópontra jut. Nyugvópontra, de olyan viszonyok között, a melyek kétségtelenné teszik, hogy mielőbb be fog közöttük következni az elkerülhetetlen leszámolás.

Napoleon lelkét az elmúlt év eseményei keserőséggel és gyengesége érzetében tehetetlen dühvel töltik el. Lefolyt a nagy német küzdelem, a melyet ő segített elő, a melyhez annyi fényes reményt fűzött s csak keserőséget, csalódást, vereséget hozott számára. A hatalmában megkétségbeesett Poroszország féltelmes riválisként fenyegeti Franciaország vezető szerepét s világos körvonalakban lerakta az egész német nemzet egységének alapjait. Saját népe előtt hitelvesztetten, hanyatló erővel, elhomályosított prestígezzel, ingadozni érzi maga alatt trónját a császár s reá nézve nemcsak megtorlás, nemcsak bosszúvágyának kielégítése, de valóban életkérdéssé vált a revanche. Ezt a revanche-t követeli tőle a francia közvélemény, ennek előkészítésén fáradozik, a mennyire csorbult tekintélye s megtört testi-lelki ereje megengedi. A francia hadsereg fejlesztésére s poroszellenes szövetség létrehozására összpontosítja egész tevékenységét.

Ezzel szemben Bismarck álláspontja egészen természetes.

Nem élhet illúziókban, hálára nem érezheti kötelezve magát. Napoleon poroszbarát nyilatkozatai mind csak arra szolgáltak, hogy bele biztassák Poroszországot a háborúba. A háború előnyeit, az ő rovására magának akarta biztosítani. E célból már a háború előtt szövetségelt Ausztriával; ez utóbbi érdekében avatkozott be a döntő győzelem után s igyekezett Poroszországot ennek gyümölcsétől megfosztani. Azután is megmozgatott minden követ, hogy valamit kiesikarjon magának és nyíltan kijelentette, hogy Délnémetországnak az északnémet szövetséggel egyesülését nem fogja tűrni soba. E mellett mind féktelenebbül tör elő a francia nemzet poroszellenes gyűlölete. E vetélytárs megalázását, lefokozását kívánta kevés kivétellel az egész közvélemény. A császárság ingadozó uralmát csak ezen az úton lehetett megszilárdítani. Napoleonnak erre kellett az erőt gyűjtenie.

Ilyen viszonyok között nem az volt-e hazafiúi kötelessége Bismarcknak, hogy az első kínálkozó jó alkalmat ragadja meg erre a háborúra? Valóban, azok a német írók, a kik azt igyekeznek bebizonyítani, hogy ezekben az években is békére vágyott s csak belékényszerítették a háborúba, félreismerik és legszebb babéraitól fosztják meg őt.

A mennyire gyűlöletes és bűnös a nagyravágyásból, hódító ösztönből táplálkozó harczi vágy, a mennyire átok az emberiségre az a nagy elme, a ki tehetségeit más nemzetek letörésére irányuló vérontás felidézésére használja, épen olyan természetes követelménye a hazafiságnak, hogy — ha kell — egész existenciájának kockára tételével háritsa el a nemzet egységének, függetlenségének, szabad fejlődésének akadályait. És ha van elkerülhetetlen, jogosult, szent háború a világon, úgy azon nemzetek háborúja az, a melyek csak így szerezhetik meg egységet és függetlenségöket.

A német nemzet megérett volt az egységre. Nem volt német hazafi, a ki erre nem törekedett s ha akadt szomszéd nemzet, a mely hatalmi szóval, külérőszakkal akarta őt eme jogától megfosztani, úgy annak az államférfinak, a ki első sorban irányíthatta nemzetét sorsát, mindenekelőtt ettől az ellenségtől kellett azt megszabadítani.

Ezt tette Bismarck s az, hogy korábban nem keresett ürü-

gyet a háborúra, nem békevágyának, hanem politikai belátásának és önuralmának tanujele.

Arra, hogy valóban teljes győzelemmel járjon, hogy czélt érjen ez a háború, olyan ügyből kellett annak származnia, a mely felébreszse az egész német nemzet önérzetét, biztosítsa a déli államok részvételét s felidézze, nagyranövelje azt a lelki-állapotot, a mely a valódi egységen, a nemzeti öntudaton, büszkeségen, a bajtársi egymásrautaltság érzetén épüljön fel. Ezért kellett olyan casus bellit megvárnia, a mely biztosítsa a teljes sikernek emez előfeltételeit.

Erre kellett várnia, hidegen, nyugodtan és szilárdan. Felhasználnia minden alkalmat, hogy kimutassa Franciaországtól való teljes függetlenségét, visszautasítsa német ügyekbe való beavatkozását s kellemtelenséget vagy diplomáciai vereséget hozzon reá és megvárnia, a míg valamely ilyen esetben elveszíti Franciaország türelmét s provokálja a háborút.

Ezt a politikát követi Bismarck vaskövetkezetességgel, mindenekelőtt a prágai békével kapcsolatos kérdésekben. Napoleon jogot akarna magának arrogálni, hogy örökadjék e béke rendelkezéseinek megtartása fölött, de ezt Bismarck nyíltan és határozottan tagadásba veszi.

Nem effektuálja annak a dánok lakta északi Schleswig visszaadására vonatkozó pontját s visszautasítja Napoleon erre vonatkozó követeléseit.

Nyíltan kijelenti, hogy a délnémet államokkal való egyesülést erőltetni nem kívánja, de ezeknek az egyesüléshez való jogát vindikálja s kijelenti, hogy az megtörténnék, a mint ők maguk, önként óhajtanák.

Közben, a francia közvélemény felháborodásával nem törődve bevonja őket a vámszövetségbe, megalkotja a német zollparlamentet. Ezt megelőzőleg, a midőn 1867. márcz. 16-án Thiers támadására válaszolva azzal dicsekszik Rouher, hogy a császár politikája három külön töredékre szakította szét az addig egységes Németországot, közzéteszi a délnémet államokkal megkötött véd- és daczsövetségeket. Most tudja meg az ámuló világ, hogy még 1866. aug. havában, ugyanakkor, a midőn Benedetti felvetette a Rajna balpartjára vonatkozó követelést, talán éppen ennek felhasználásával és hatása alatt az egész nemzet

egységes védekezését biztosította Bismarck minden kultámadással szemben.

Ezenkívül szembe helyezkedik minden francia törekvéssel, minden erre alkalmas kérdésben. Legfontosabb ezek között a római kérdés: Napoleon 1866. decz. havában visszavonja csapatait Rómából, de már a következő őszön vissza kell a Garibaldiak által szorongatott pápa segítségére mennie. A pápa világi uralmát megmentő mentanai csatát a francia csapatok, a csudatevő Chassepôt-k döntik el s a Thiers szónoki sikerei által felingerelt s a kamara hangulata által magával ragadott Rouher 1867. decz. 5-én azzal a kijelentéssel fejezi be beszédét, hogy *soha* nem fog Róma Olaszország kezébe kerülni. Franciaország ezt a becsületén ejtett csorbát soha nem fogja eltérni. Ezzel a kijelentéssel a Napoleon által annyira óhajtott olasz szövetség van lehetetlenné téve. Mi sem természetesebb, minthogy európai konferencia útjára akar ettől a végzetes kérdéstől megszabadulni és hogy ezt az északnémet szövetség határozottan visszautasítása lehetetlenné teszi.

Jól tudják azt Berlinben, hogy a Niel marsal által elkeseredett energiával folyamatba tett katonai reformok mellett mindent elkövet a francia diplomácia, hogy létrehozza Ausztriával és Olaszországgal a hármas szövetséget.

Viktor Emanuel király s piemonti eredetű tanácsosainak személyes érzelmei határozottan e mellett szólanak s bizonyára készséggel kötnék meg a szövetséget, ha Róma nem állana ennek útjában.

A mi pedig Ausztriát illeti, kétségtelenül él a poroszgyűlölet éppen azokban a magas társadalmi körökben, a melyekben Gramont herceg tárt karokra s rokonelkek congenialis légkörére talál. Szabadon öntik ki előtte a porosz diadal feletti elkeseredésüket, szövik a gyűlölt parvenu nagyhatalom megtörésére irányuló revanche terveiket. Mindezt a francia büszkeségében mélyen sértett, a francia hegemonia visszaállítására vágyó, felületes és könnyelmű nagykövet készpénznek veszi s jelentésével azt a reményt kelti fel Párisban, miszerint Ausztria-Magyarország lázasan készülődik és szint fog vallani, a mint elég erősnek érzi magát reá.

Persze mindez keserves illúziónak bizonyul. Maga az uralkodó messze felette áll ezeknek a szenvedélyeknek. A békéhez becsületesen ragaszkodik s csak védelmi pozíciójának erősítésére gondol. Az alkotmányos dualisztikus monarchiává átalakult monarchiában a régi poroszellenes osztrák főuri körök elvesztették politikai befolyásukat. A monarchia vezetésében osztozó német liberálisok és magyarok — kivált ez utóbbiak — bona fide elfogadják a változott helyzetet s annak alapján a béke megszilárdításán s a Poroszországgal való jó viszony helyreállításán fáradoznak. Ilyen viszonyok között Beust minden poroszgyűlölete mellett kötve érzi kezeit s ha ápolja is a Napoleonnal való jó baráti viszonyt, ha igyekszik is ezt szemmel látható külsőségekben kifejezésre juttatni, mindez végeredményében csak mire sem kötelező nyájaskodások kicserélésére vezet s Ausztria-Magyarország minden pozitív kötelezettség elvállalása elől elzárkózik.

1869-ben kissé komolyabb szint öltének a tárgyalások, a melyeket régi jó szokása szerint hivatalos diplomáciájának megkerülésével Rouher útján folytat a császár Beust és Victor Emanuel emisszáriusaival. De a végén ez is megfogható eredmény nélkül s a három uralkodó sajátkezű leveleinek kicserélésével végződik, a melyekben csak arról biztosítják egymást, hogy egymás háta megett nem fognak más hatalommal szerződni.

Végre 1870. tavaszán, még egyszer utóljára felélednek Napoleonnak osztrák szövetségre irányuló reményei.

Márczius havában Albrecht főherceg látogat el Párisba. Mint az osztrák hadsereg legkiválóbb tábornokát s a poroszellenes tendenciák legtekintélyesebb képviselőjét tüntető melegszéggel fogadják és ünneplik. Ismételt beszélgetések közben kifejti a császár előtt nézeteit, egy a porosz ellen indítandó koalíciós háború stratégiai kifejlődése felől. Napoleon a francia-osztrák szövetség újabb kezdeményezését látja ezen tisztán akadémikus fejtegetésekben s május 19-én megbeszélve a kérdést vezető tábornokaival, Lebrun tábornokot Bécsbe küldi az eszmecserék finalizálása céljából.

Feltűnés elkerülése végett turistaként lassan utazik Lebrun s jún. 7-ikén érkezik a főherceg badeni kastélyába. Három ízben találkoznak egymással. A főherceg ismételve hangsúlyozza,

hogy tisztán akadémikusan foglalkozik a kérdéssel; kormánya szándékait nem ismeri, de pusztán katonai okokból is csak hat héttel a háború elhatározása utánra ígérhetne tényleges közreműködést. Jún. 16-án maga az uralkodó fogadja Lebrunt. Kijelenti, hogy békét kíván s csak akkor viselne háborút, ha reálkényszerítenék. Csak akkor avatkozhatnék a háborúba, ha Napoleon mint a délnémet államok szabadítója jelennék meg a német harcmezőn, s ezek hívnák fel a közreműködésre. Ezzel a Napoleonnak szóló izenettel bocsátja el a tábornokot.

Lebrun jún. 22-én érkezik vissza Párisba s mindezt hosszú jelentésbe foglalva jún. 30-án írásban adja át a császárnak. Két nap mulva kitör a zivatar, a mely mindenestül elsőpri a császárságot.

Alig félévvel e katasztrófa előtt lényeges átalakuláson megy az keresztül. Kivetkezik autokrata jellegéből. Legalább részben parlamentáris kormányzat formáit ölti magára. A mind jobban gyengülő császár meg akarja másokkal osztani a felelősség súlyát, a népszerű férfiak nimbusából kíván ingadozó trónjának megszilárdításához erőt meríteni.

1870. jan. 2-án alakul meg az új kabinet. Látható feje nincs, de legbefolyásosabb tagja, kivált a három orleanista miniszter (Daru, Buffet és Talhouët) kilépése után az igazságügyminister Ollivier Emil.

Prototypja a veszedelmes oratori képességgel felruházott, felületen műveltségű, sekély észjárású, jelszavakkal ható és saját jelszavainak uralma alá kerülő francia demagóg ügyvédnek, a milyen annyi lepi el a frázis, a deklamálás, a hízélgés iránt olyan fogékony, lobbanékony francia nemzet közéletét. Ezek közül kimagasló szerepét egyfelől az átlagost messze túlhaladó szónoki képességeinek, másfelől annak köszönheti, hogy radikális multja által szerzett nagy népszerűségét a kellő pillanatban bocsátja az alkotmányos uralkodóvá átvedleni kívánó császár rendelkezésére. Régi barátainak ébredni kezdő bizalmatlansága, új párthíveinek rosszul palástolt ellenszenvé között fog vélt hivatásához: a liberális császárság megteremtéséhez.

Hogy kivált a nemzetközi viszonyokat illetőleg milyen tudatlanságot, járatlanságot, az emberiséget mozgató erők, a tényleges hatalmi viszonyok, a népek sorsának intézése körül megengedett és

czélhozvezető eszközök helyes megítélésének milyen megdöbbenő hiányát viszi ez állásába, arról csak az alkothat fogalmat magának, a ki L'empire libéral című már 14 kötetre felnövekedett emlékiratainak frázisoczeánjában keresztülküzdötte magát. A kávéházi politikus teljes lelki ürességével és sivárságával fog egy nagy nemzet sorsának intézéséhez; ha az ember épen a porosz háborút megelőző válság idejére vonatkozó öngazoló, nem, öndicsérol elbeszéléseit elolvassa, igazán elámulva kérli magától: lehetséges az, hogy egy nagy nemzet sorsa, százezrek élete, emberöltök boldogsága játékszerré válhassék ilyen kontárok kezében?

A külügyi politikát a párisi boulevardier teljes tudatlanságával és önhittségével kezeli, de némi népboldogító békeapostoli mázzal bevonva. Lelkesedik a népek szabadságáért, testvériségéért, a békéért. Meghatott sóhajokat küld Németország, az *igazi* Németország, az idealizmus, a kedélyesség, a nemzeti tehetetlenség Németországa felé, a hol csupa Goethék és Grätchenek környezik az embert és csúnya Bismarckok, Moltkéék s más efféle mai világba nem való páncézelos alakok nem rontják az összhangot. Tulajdonképen még ma sem tudja, hogy az ő minden illemet, tisztességet sértő, a német nemzeti öntudatot vérig korbácsoló provokáló eljárása hozta nemzetére a német inváziót.

Első külügyminisztere Daru, szolidabb értelemmel, több készülséggel, de szintén a kezdő naivitásával fog feladatához. Saját számára tájékoztatóul irt feljegyzései valóban gyermekesek. Szándékai jók: »ismerjük el a statusquo-t, — úgymond — bár nem mi csináltuk. Ne támaszszunk vitás kérdéseket, s ha ilyenek felmerülnek, fojtsuk el őket.« De azért már jan. 17-én a legneveltegebb önteltség hangján írja Benedettinek, hogy mit fog Poroszországnak és Oroszországnak elnézni és mit nem, márcz. 8-án pedig Werther északnémet követtel beszélgetve mond lezkeztető hangon bírálatot Bismarcknak azon kijelentése felett, hogy a délnémet államoknak joguk van az északnémet szövetséghez csatlakozni.

Mindez elcsúszik minden különösebb baj nélkül. Ollivier a helyett, hogy ministertanácsba vinné a dolgot, hírlapi interviewkben ad ellenkező nézetének kifejezést, s Daru szűkebb elvtársaival együtt a plebiscitum miatt kilép a kabinetből. Helyét Ollivier ideiglenesen, mint bármikor eltávolítható strohmannel

Gramont-nal tölti be, mert őt még nagyon is lekötve tartják a belügyi nagy reformok arra, hogy a külügyek intézését maga vegye a kezébe.

Már legalább ő így adja elő a dolgot. De szabad legyen ebben egész tisztelettel kételkednünk. Odáig nem jutott még a dolog, hogy ő diszponáljon a tárczák felett. Bármennyire hanyatlott legyen is már Napoleon, még sem képzelhető, hogy a külügyek intézését az ő járatlan kezeire bízta volna. Első percztől fogva nem is olyan az Ollivier és Gramont közötti viszony, mintha ez utóbbi magát egyszerű tölteléknek tartotta volna. Sokkal valószínűbb, hogy Napoleon épen mint hivatásos, képzett diplomatát s mint a bécsi viszonyokat alaposan ismerő, ott jó pozícióval bíró államférfit hívta meg őt ez állásra.

Bármint álljon is a dolog, nem tehetett volna szerencsétlenebb választást.

A demagógból lett minister felületességét és tudatlanságát a grand-seigneur minister praepotentiája és könnyelműsége egészíti ki. Imponáló s a mellett rokonszenvet ébresztő megnyerő külső, fellépés és modor mögött előítéletekben felnőt, indulatos, lelkiismeretlen, elfogult egyéniség minden veszélyes tulajdonsága lappang. Bécsi időzése egyenesen végzetes reá nézve, mert Ausztriát illetőleg érthetetlen illuziókat ébreszt benne s hatványozza poroszgyűlöletét.

A két minister mellett még csak a hadügyminister, a szomorú hírnévhez jutott Leboeuf marsal érdemel említést, a kit elsőrangú katonai tekintélynek tart mindenki s a kinek a hadsereg készenlétére s a győzelem esélyeire vonatkozó kijelentéseit szentírásnak veszik. A többi minister jóindulatú, saját szakmájában több-kevesebb érdemmel bíró politikus, de a küszöbön álló nagy külügyi bonyodalom helyes megítélésére és irányítására merőben képtelen.

Ezek a férfiak intézik Franciaország sorsát, a midőn július 3-án Hohenzollern Leopold herczegnek a spanyol trónra jelölésének első híre Párisba érkezik.

VI.

Mielőtt a küszöbön álló katasztrófa elbeszéléséhez fogunk, vessünk egy pillantást annak előzményeire.

1868 óta a legnagyobb erőfeszítéssel igyekeznek a spanyol nemzet vezérei az Izabella királyné elűzetése által megüresedett trónt betölteni. A kombinációba vehető kandidátusok közül Montpensier herceg az Orleansokkal való rokonságánál fogva Napoleon ellenzésébe ütközik, Ferdinánd király, a portugál király atyja, Koburg Fülöp herceg, majd a Genuai és az Aostai herceg ismételve visszautasítja a trónt. Így kerül Hohenzollern Leopold herceg neve ismételve előtérbe. Egyes lapok már 1868. október havában emlegetik azt, a nélkül, hogy erősebb visszhangot keltenének.

Csak 1869. márczius havában kelt feltűnést, hogy Prim spanyol miniszterelnök egyik bizalmasa, Salazar, röpiratban tör lándzsát Leopold herceg mellett, s Rances volt berlini spanyol nagykövet a herceggel egyidejűleg néhány napig Berlinben tartózkodik. Párisi rendeletre márczius 31-én teszi ezt szóvá Benedetti a távollevő kancellárt helyettesítő Thile államtitkár előtt. Kijelenti, hogy nagy súlyt kell az igazság megtudására helyezni, mert ez igen komoly ujság volna s kormányát a legnagyobb mértékben érdekelné.

Thile határozottan kijelenti, hogy mitsem tud a dologról. A mit Benedetti azzal a megjegyzéssel tudat Párisba, hogy Thile nincs mindig beavatva a Bismarck személyes nézeteibe.

Néhány nap mulva Párisba hívják Benedettit. A császár azt mondja neki: «Montpensier jelöltsége csak antidinasztikus, azt elfogadhatnám, a Leopold hercegé a nemzet érdeke ellen irányul, az ország nem viselheti el, meg kell előznie. Utasítja Benedettit, hogy ezt mondja meg magának Bismarcknak.

Ez a találkozás május 11-én történik meg. Bismarck hosszú, bizalmas beszélgetésbe mélyed. Eseteli a vállalkozás nehézségeit, kockázatát. A király — úgymond — bizonyára nem tanácsolná, a herceg apja sem szerelmes ez eszmébe. «De hát fel volt vetve a kérdés?» veti közbe Benedetti. «Volt alkalmam róla a királylyal és Antal herceggel beszélni», válaszol nyugod-

tan Bismarck, s azután hosszan beszélget tovább a kérdés minden apró részletéről. Benedetti jelentése szerint, azon megjegyzésére, hogy a herceg csak a király beleegyezésével fogadhatja el a trónt, tehát a királynak kell az ő magatartását előírnia, nem ad határozott választ s Benedetti az egész beszélgetés folyamában csak azzal az egy kijelentéssel utal a kérdés komolyságára, miszerint: «bármilyen nagy tartózkodást tanúsítson is Franciaország a spanyolországi eseményekkel szemben, elsőrendű érdeke, hogy azok fejlődését figyelemmel kísérhesse».

Igy áll a dolog Benedetti előadása szerint. Már pedig ezzel korántsem tett annak az utasításnak eleget, hogy Franciaország állásfoglalásáról értesítse Bismarckot. Jelentését azzal végzi, hogy Bismarck igyekezett őt a felmerült hírek alaptalanságáról meggyőzni, de gondosan óvakodott arról biztosítani, hogy a király soha meg nem engedné a hercegnek a korona elfogadását. «Tekintve az ügy kényes voltát, — úgymond — újabb parancs nélkül nem akartam a kancellárt határozottan kérdőre vonni.»

Rouher helyesli a nagykövet tartózkodását s csak arra utasítja, hogy kísérje figyelemmel az eseményeket. E perctől fogva egyetlen lépést sem tesz a francia kormány, sem Madridban, sem Berlinben, a melylyel nyíltan megmondaná, hogy a jelöltségbe bele nem nyugodhatik s megelőzni próbálná az abból származó veszélyeket.

Augusztusban Prim felkeresi Napoleont Párisban, Károly román fejedelem, a Leopold herceg testvére, októberben tölt több napot a császárral bizalmas, intim érintkezésben. E tárgyat sem az egyiknek, sem a másiknak egy szóval sem hozza elő, sőt Silvela, a nála tisztelgő spanyol miniszter előtt úgy nyilatkozik, miszerint kizárólag Spanyolország van arra hivatva, hogy döntsön saját sorsa felett.

1869 tavaszától fogva ismételve felmerül a herceg jelöltsége és szorul újból háttérbe.

Szeptember 19-én találkozik Salazar a herceggel és apjával, majd a hercegnővel is, de ekkor mi sem lehet a dologból, mert Leopold elfogadását lehetetlen feltételekhez köti.

A genuai herceghez folyamodnak tehát s csak a midőn 1870. januárban ő is tagadó választ ad, térnek vissza a Hohen-

zollernekhez. Februárban jön Salazar vissza Berlinbe. »Már megint Hohenzollern jelölés Spanyolországban! — írja február 26-án Vilmos király kedvetlenül Bismarcknak. — Miután ön tud a dolog részleteiről, meg kell azt együtt beszélünk, habár elvileg ellenzem az egészet.«

Erre ír hosszú memorandumot Bismarck, a melyben kifejti a jelöltség előnyeit. »Bismarck gróf nagyon melegen ajánlja a jelöltség elfogadását«, írják Berlinből Károly román fejedelemnek, de csak nehezen győzi le a király vonakodását, a ki csak egy márczius 15-én tartott családi tanácsban jelenti ki, hogy nem ellenzi a jelöltség elfogadását.

Még ezután is sok bizonytalanságon kell átvergődni. Előbb Leopold, majd a helyette felkért Frigyes herceg utasítja vissza a trónt. Ez utóbbi csak a király parancsára fogadta volna el, parancsolni pedig nem akarta ezt a király. Április 22-én megsakítják a tárgyalásokat.

Május vége felé Leopold újabb tanácsokra s a trónörökös reábeszélésére újból habozni kezd. Bismarck is újra akcióba lép. Ir a hercegnek s már június 6-án azt a választ nyeri, hogy a herceg kész a jelöltséget elfogadni.

Most már Bismarck ír Primnek s egy más spanyol politikusnak, a kinek személye meg nem állapítható. Kifejti, hogy csak a spanyol nemzet s a nagykorú herceg elhatározásáról van szó. Beleegyezést a család fő ad. Ez nem államügy. Ő nem mint miniszterelnök, hanem mint a király bizalmi embere vesz részt a tanácskozásokban.

Prim jún. 11-én rejtelmes, de a valót sejtetni engedő szavakban beszél a Cortesben e kombinációról. Ez Napoleont is kihozza tétlenségéből. Jún. 17-én utasítja Gramont-t: meg kellene tudni, igaz-e, s ha igen, tudatni Berlinben és Madridban, *mennyire nem tetszenék nekünk* ez a kombináció.

Gramont jún. 18-án ír Mercier madridi francia nagykövetnek: Okvetetlenül tudni akarja, mi igaz a dologban, mert felesleges mondani, hogy egy ilyen kombinációt hogyan ítélnének meg Franciaországban. Szembeszökők az általa felidézett súlyos ellenvetések.

Mercier jún. 23-án homályos választ küld, a melyből csak az tűnik ki, hogy nincs kellőleg tájékozva. Egyúttal tudatja, hogy

Prim júliusra bejelenti Vichyben látogatását. Ebben bízva, Gramont semmi lépést nem tesz Berlinben. E közben Salazar újra Németországba megy, jún. 19-én Sigmaringenben találkozik Leopold herceggel és atyjával, a kik a király beleegyezését kérik s ezt jún. 21-én meg is kapják.

Salazar 23-án indul vissza s 28-án érkezik Madridba. Tervök az, hogy a választás azonnal megtörténjék s befejezett tény elé állítsák Európát. Odaérkezve borzasztó csalódás várja. Sürgönye eltorzítva érkezett s ennek folytán a Cortes 24-én elnapolta magát. Prim is falun van s csak júl. 1-én hajnalban érkezik Madridba. Már az állomáson megtudja, hogy Zorilla képviselőházi elnök elárulta a titkot s az egész terv időelőtt kiszivárgott. Másodikán már széltére beszélnek azt a városban. Ő a ministertanács elé terjeszti s este hosszú, mentegetőző magyarázatok mellett közli a francia követtel.

VII.

Harmadikán reggel kapja meg Gramont Mercier sürgönyét, a melyből hivatalosan értesül a Hohenzollern jelöltségről. Azonnal a császárhoz siet, a ki főleg a Hohenzollern hercegeknek azon barátságtalan eljárása felett méltatlankodik, hogy az egész ügyet eltitkolják előtte s ilyen meglepetés elé állítják. Felhatalmazza Gramont, hogy *tudakozódó sürgönyt* küldjön Madridba és Berlinbe. Gramont a császártól Ollivierhez siet, ez azonban az egész napot (vasárnap volt) falun tölti, csak egy levelet hagy tehát számára, a melyben értesíti a történetekről s azt teszi hozzá: »Ez nagyon komoly dolog. Hivatalosan és nyíltan megmaradva tartózkodó álláspontunkon, meg kell ezt az intrikát hiúsítanunk. Holnap óvatos, de hatékony akciókat kezdünk a sajtóban.«

Harmadikán este Merciert utasítja, hogy kezdje meg a küzdelmet a Hohenzollern jelölés ellen, igyekezzék a herceget a spanyol nép előtt diskreditálni, mutasson ügyességet és energiát. Berlinbe a távollevő nagykövetet helyettesítő Le' Sourd ügyvivőnek pedig ezt sürgönyzi: »Szeretnénk hinni, hogy a berlini kabinet nem részes ebben az intrikában. *Ellenkező esetben* a kormány magaviselete olyan gondolatokat ébresztene bennünk, a melyeket sürgönyre nem bízhatok. Az egész dolog igen rossz

hatást tett s felhívom, hogy ennek adjon is kifejezést. Várom azon részletes információt, a melyet Ön fog nekem ez ügyben adhatni.»

Íme tehát a császárral megbeszélt két *tudakozódó* sürgöny helyett önhatalmúlag megállapított utasítást küld Gramont mind a két ügynökéhez, a melyekből azonban kitűnik az is, hogy az ügy ezen első stádiumában azt a kérdést akarná tisztázni, szolidáris-e a berlini kormány e vállalkozással s csak ez utóbbi esetre helyez bizonyos konzekvenciákat kilátásba. Ugyanez tűnik ki Werther északnémet nagykövettel való beszélgetéséből is. Ez utóbbi 5-én vesz tőle bucsút, hogy királya látogatására Emsbe utazzék. Gramont felkéri őt, hogy fejtse ki tiszteletteljesen a király előtt a helyzet veszélyeit s azt, hogy ezek eloszlátása mind a két nemzetnek mennyire kölcsönös érdeke. Értésére adja, a nélkül, hogy bárminő végleges kijelentést tett volna, hogy Franciaország *nehezen tudná magát rászánni* olyan alakulatok eltűrésére, a melyek biztonságát fenyegethetnék.

Közben Le' Sourd megkapja Gramont sürgönyét s avval a távollevő Bismarck államtitkárát, Thilet keresi fel. Ez utóbbi mindjárt a francia első szavainál azt kérdi tőle, hogy fellépését hivatalos kérdőrevonásnak tekintse-e, mert ez utóbbi esetben nem adhatna választ, a míg a király parancsait ki nem kérte. Midőn azután Le' Sourd megnyugtatta, hogy egyszerűen azért jön, hogy barátságos információt kapjon egy nyugtalanító hír felől, Thile kijelenti, hogy a porosz kormányra nézve ez az egész kérdés nem létezik.

Július 4-én a francia kormány egyáltalában nem foglalkozik a kérdéssel, sőt 5-én is csak Gramont-t és Olliviert hivatja a császár magához s a kormány többi tagjainak háta mögött állapodik meg velök a közelebbi teendők felől. A legkülönbözőbb kombinációk és tanácsok merülnek fel. Beust azt izeni, hogy legjobb volna megakadályozni a hercegnek Spanyolországba utazását, s őt, ha tengeren menne is oda, a francia marinával feltartóztatni. Mások szerint Spanyolország ellen kellene fordulni és a herceg megválasztatását a spanyol Cortesban megakadályozni. Mind e kombinációk felett hamar napirendre térnek. Legtöbb vonzerót régi kedvenc expediense, nemzetközi konferencia összehívásának eszméje gyakorol a császárra, de elejtik ezt is, főleg az idő rövidsége miatt. Végre is arra határozzák magukat, hogy az egész

ügyért Poroszországot teszik felelőssé, ő ellene fordulnak és pedig, miután a berlini kormány szolidaritását megtagadva elzárkózik a kérdés tárgyalása elől, a francia képviselőházban teendő nyílt és őszinte deklaráció útján.

Ollivier szerint a békének véltek szolgálatot tenni álláspontjuknak *őszinte, világos, nyugodt* kijelentésével. Ő a császártól a francia képviselőházba megy, a hol a békéért aggódó Thiers biztatására Cochery interpellációt jelent be a Hohenzollern jelöltség ügyében. Megkérdezik tőle, nincs-e ez interpelláció ellen kifogása s a reggeli megállapodás értelmében nemcsak elfogadja, de annak másnapra napirendre tűzését kéri. Ennek hírére már a kamara tagjai között kitör az izgalom és felülkerekedik a háborús hangulat. Az 5-én megjelent lapok erősen szítják a tüzet, Franciaország elleni inzultusról, merényletről, stb. beszélve s kivált a bonapartista jobboldal tagjai körülveszik az interpellálót s bátorítják, hogy mentől erőlesebb hangon beszéljen.

Ennek a hangulatnak érzik meg a hatása Gramont magatartásán is. Fentebb láttuk első táviratait. Most Lord Lyons angol nagykövetnek már azt mondja, hogy nem tűrhetnék ezt a kombinációt és semmitől nem fognak visszariadni annak meghiusítása végett. Másnap Fleury pétervári nagykövetnek sürgönyzi meg, hogy ha Poroszország ragaszkodik a herceg spanyol jelöltségéhez, ez háborút von maga után.

Július 6-án reggel tartja a francia kormány ez ügyben a császár elnöklete alatt az első ministertanácsot. Ollivier fentebb jellemzett emlékiratai hosszasan írják le az ott történeteket. Első sorban nagyon természetesen a hadi készütség felől kívánnak felvilágosítást, a mire Leboeuf hadügyminister a legkategorikusabb kijelentéseket teszi.

Második kérdés: számíthatnak-e szövetségesekre? Itt a ministertanács további lefolyásának merőben hihetetlen leírása következik. Bármilyen szerény véleménnyel bírjon valaki Napoleon akkori tanácsosainak politikai hivatottsága felől, teljes lehetetlenség, hogy a dolgok úgy folytak volna le, a hogy azokat az akkori események szomorú hőse szemünk elé állítja. Az, hogy Ollivier azzal vél szolgálatot tenni saját hírnevének, hogy az eseményeket ilyen beállításban mutatja fel, az ő politikai színvonalának és ítélőképességének minden bírálatnál lesújtóbb bizonyítéka. Rövid

kivonatban alig lehet memoirjainak ezt a részét a maguk egész szármasságában bemutatni. Ezek szerint akkor, a háborúval fenyegető bonyodalom kiütésekor, olyan modorban és színvonalon beszélnek meg a többi államokhoz való viszony kérdését, mint valami dilettáns politikusok, a kik különböző nemzetközi kombinációk felállításával igyekeznek agyonütni az időt. Sorba veszi az angol, az orosz, az osztrák szövetség lehetőségeit. Ő maga — úgymond — az orosz szövetség felé hajlik. Indítványozza, hogy forduljanak Szentpétervárra és ajánlják fel a párisi béke revízióját. Gramont szerint erre nincsen most idő, ellenben Ausztriában a legjobb hangulattal vannak irántunk és teljesen kész gyönyörű hadsereggel jöhetnek segítségünkre. S midőn Ollivier még mindig tesz szerény észrevételeket, a császár feláll s íróasztalából kivieszi az osztrák és olasz uralkodóknak 1869-ben kelt leveleit s ezek segítségével meggyőzi a ministereket, hogy: » két uralkodó meg fogja tartani szavát«. Mindez végre is megnyugtatja a ministertanácsot a felől, hogy Franciaország számíthat az osztrák-olasz szövetségre.

Az ember igazán nem tudja, egy önképző kör tagjaival, valamely asztaltársaság vezérpolitikusaival, vagy egy nagy nemzet sorsának felelős intézőivel találja-e szemben magát. Hogyan, hát fél évi kormányon lét után ilyen avatatlan öntudatlansággal kezelhették még Franciaország külügyi helyzetének legéletbevágóbb problémáit? Hát Ollivier, a ki évek hosszú során át előszeretettel foglalkozott a világ sorsának intézésével, most ötletszerűleg jut a párisi béke revíziójának gondolatára? És azt hiszi, hogy pár nap alatt megszerezheti Oroszország szövetségét azzal a hatalommal szemben, a mely már a krími háborúban egyedül mutatott Oroszország irányában jó indulatot s a 63-iki lengyel fölkelés óta vele legszorosabb baráti viszonyban áll? A mi pedig az osztrák-magyar szövetséget illeti, Gramont, mint fennebb láttuk, bizonyos bécsi körök hangulatából következően tényleg élt illúzióban a monarchia politikáját illetően. Azt azonban tudnia kellett, hogy egy azonnali háborúra irányuló véd- és dacszövetség megkötésének hiányzik minden előfeltétele, valamint azt is, hogy Olaszország szövetségére gondolni sem lehetett Róma feláldozása nélkül.

És végre, a császár szerepe ebben az egész kérdésben! Ismerve Napoleont, nem tarthatjuk teljesen kizártnak, hogy akkori taná-

csoisaival szemben is követte régi összeesküvői allurejeit s hogy az Olaszországgal és Ausztriával folytatott officiozus eszmecseréket titokban tartotta miniszterei előtt. Nem lehetetlen az sem, hogy Le Brun tábornok missziójáról sem tudott a hadügyminiszeren kívül egyik tanácsosa sem. De ő tudta, hányadán áll a dolog. Tudta, hogy 1869-ben konkrét eredmény nélkül végződtek a hármas szövetség létrehozására irányuló törekvései s hogy az ezen érintkezéseket befejező fejedelmi levelekben semmi egyéb kötelezettség nem foglaltatott mint az, hogy az érdekelt három állam egymás háta mögött más hatalmakkal nem köt szövetségeket. De tovább menve, a közvetlenül megelőző hónapokban és hetekben folytak le Albrecht főherceg párisi látogatása s Le Brun tábornok bécsi tárgyalásai. Ez utóbbi két hete érkezett vissza Párisba. Írott jelentése egy hét óta feküdt a császár előtt; ebből világosan kitűnik az, hogy Franciaország egy Poroszország elleni agressív háborúban Ausztria-Magyarország közreműködésére nem számíthat. Ha Napoleon mindezt elhallgatva, ministereit arról igyekezett volna meggyőzni, hogy Poroszország elleni küzdelmükben Ausztria-Magyarország és Olaszország részvételére számíthatnak, olyan tudatos valótlanságot mondott volna, a melynek csak akkor lett volna értelme, ha kívánta volna a háborút s azt csak ministereinek félrevezetése útján tudta volna elérni. Már pedig, a mint alább látni fogjuk, az összes francia tényezők között a császár volt a legbékésebb és csak napok múltán, régi bizalmasainak s mindenekfelett a császárnénak zaklató sürgetésére engedett a háborús párt unszolásának. Egyébként bármint álljon is a dolog, maga Ollivier azt állítja, hogy a császár felolvasta a két uralkodó levelét. Ezekből pedig szövetséget nem olvashatott ki senki sem s ezek ismeretével azt állítani, hogy a két uralkodó szótartásában bízva mentek a háborúba, olyan leplezett rágalom, a mely szerzőjét valóban szomorú világlátásba helyezi.

Egy döntő fontosságú feladata lett volna a francia külügyi politikának: a délnémet államoknak kellett volna legalább is semlegességét biztosítani s az egész ügyet akként kezelni, hogy a casus foederis be ne álljon rájuk nézve. Bajorországgal lehetett volna kísérletet tenni s ez lett volna az egyedül képzelhető út Ausztria-Magyarország esetleges szövetségéhez is. Erre irányuló ko-

moly törekvésnek azonban sem ezen a ministertanácsban, sem a francia kormány későbbi eljárásában nincs nyoma.

A milyen szánalmasan kezelik a szövetségek kérdését, az államférfiúi felfogásnak, érzéknek és ítélőképességnek épen olyan teljes hiányát tanúsítja a képviselőházban teendő kijelentés megállapítása körüli eljárásuk. Most, negyven évvel az események után is, az apai szeretet egész elragadtatásával szemléli Ollivier ezt a szellemi gyermekét. Akkor, közvetlenül elmondása előtt azt mondja Cocherynek: »Meg lesz velünk elégedve; nyilatkozatunk békés, bár határozott.« A nyilatkozat megtétele után pedig, a midőn annak ellenkező hatását meglepetéssel tapasztalja, a szókra siet, kijelenti, hogy a kormány *szenvdélyesen* szereti a békét s e békeeszeretnek az émelygős frázisok egész áradatával ad kifejezést.

Ezek után lássuk a Gramont által elmondott nyilatkozat szószerinti szövegét:

«Igaz, hogy Prim marsall felajánlotta Spanyolország koronáját Leopold Hohenzollern hercegnek s hogy ez utóbbi elfogadta, de a spanyol nép még nem fejezte ki akaratát s még nem ismerjük ezen előlünk eltitkolt alkudozásnak valódi részleteit. Épen ezért a kérdés vitatásának nem lehetne ma semmi gyakorlati következménye, miért is annak elhalasztását kérjük.

A spanyol nemzettel szemben szakadatlanul kifejezést adunk rokonszenvünknek és gondosan kerültünk mindent, a mi beavatkozásnak látszhatott volna egy szuverenitásának teljes birtokában levő nemes és nagy nemzet belső ügyeibe. A különböző praetendensekkel szemben nem léptünk ki a legszorosabb semlegességből s egyikkel szemben sem tanúsítottunk se előszeretetet, se idegenkedést.

Ezt a magatartást fogjuk követni a jövőre is, de nem gondoljuk, hogy egy szomszéd nemzet jogai iránti tiszteletünk annak eltűrésére kényszeríthessen bennünket, hogy egy idegen hatalmaság hercegeinek egyikét V. Károly trónjára ültesse s ez által a mi hátrányunkra megzavarva Európa jelenlegi egyensúlyát, veszélybe dönthesse Franciaország érdekeit és becsületét.

Ez az eshetőség erős hitünk szerint nem fog bekövetkezni.

Megakadályozásánál számítunk a német nép bölcseségére s a spanyol nép barátságára.

Ha másként volna, erőt fogunk meríteni, uraim, az önök támogatásából és a nemzetéből s ingadozás és gyengeség nélkül fogjuk kötelességünket teljesíteni.»

Itt van tehát előttünk a *békés* nyilatkozat. Bajos volna megmondani, hogy hol sértőbb a porosz kormányra nézve. Ott-e, a hol a kormány elrejtett alkudozásairól beszél, vagy ott, a hol az idegen hatalmasság nagyraavagyó terveinek pellengérré állítása után a német *nép bölcseségéből* merít reményt? Az egész deklaráció hangja és tartalma sérti a nemzetközi érintkezésben barátságos hatalmak között kötelező illem legelemibb szabályait. A minden hivatalos részvételt tagadásba vevő német kormány nyílt megvádolása, czéljainak és eljárásának megrovása, a fenyegető hang s az a körülmény, hogy a béke megtartásának reményét nem a kormány, hanem a nép bölcseségétől várja, megannyi sértő provokáció. Az a kontradistinctió pedig, a mit a spanyol nép bátorsága s a német nép bölcsesége (vulgo gyávaasága) között tesz, arculcsapása a német nemzetnek is.

Igy fogja fel pártkülönbség nélkül az egész francia képviselőház. Cremieux felszólal: e szavak egyértelműek a hadüzenettel. Mások is azzal aposztrofálják Gramont-t: hisz ez háború, hiszen Poroszország arczába vágta a keztyűt! Thiers elkeseredve kiált fel: »hisz ez örület!« A józanságnak ezen szavait azonban elnyomja a jobboldal frenetikus harci lármája. Elemi erővel tör ki a bonapartizmus által olyan betegesen túlfeszített francia nemzeti büszkeség, hatalmi vágy és poroszgyűlölet s a császári autokrácia hívei pártérből is szítják a tüzet, mert a császárság fényének helyreállítását s a reakzionárius irány újabb felülkerekedését várják a háborútól. E szenvdélyek hullámai összecsapnak a manifesztrum szerencsétlen szerzőinek feje fölött. A talajt elvesztve lábaik alól iránytű nélkül, tanácstalanul, jóformán öntudatlanul ragadtatják magukat tovább.

Ettől a nyilatkozattól kezdve áll be a fordulat az egész külföld magatartásában. Eddig Európaszerte helytelenítették a kormányok a spanyol kaland felvetését s Franciaország ennek elhárítására irányuló diplomáciai akciójában egész Európa támogatására számíthatott volna. Ezt a provokációt megütközéssel fogadják és helytelenítik Franciaország leghívebb barátai is. Úgy az angol kormány, mint Beust, Gramont-t szemrehányásaival halmozza

el. Mind a ketten ígérik, hogy folytatni fogják a béke érdekében fáradozásukat, de hangsúlyozzák a francia deklaráció által felidézett nehézségeket. —

Csodálatos, hogy ezeket milyen hidegvérrel fogadja a porosz kormány s a német közvélemény. Thile mindössze is egy július 7-én kelt körlevelben értesíti az északnémet Bund külföldi misszióit a kormány álláspontjáról. Kijelenti, hogy az északnémet Bund kormánya nem foglalkozott s a jövőben sem avatkozik bele a dologba, a mint ezt jól tudhatja a francia kormány, habár a 6-iki képviselőházi nyilatkozat hangja megakadályozza is közöttük a további barátságos eszmecserét. Bismarck még mindig teljes hallgatásba burkolózik és az egész kérdést a német sajtó is az ő utasításaihoz híven inkább fölényes gúnnyal kezeli.

Állítólagos szövetségeseihez 7-én fordult a francia kormány. Kérést intéz Florenzbe és Bécsbe, hogy járjanak el Madridban és Berlinben a béke érdekében. E felhívásokban szó sincs szövetségről, sem mint már meglevő, sem mint megköendő dologról. Kérésük tisztán baráti *bons offices*-re irányul s Beust-ot arra hívja fel, értesse meg Berlinben, hogy jól tennék, ha a béke érdekében reá vennék Leopold herceget a visszalépésre. Látjuk tehát azt is, hogy még mindig nincs szó egyébről, mint a herceg visszalépéséről.

Ugyancsak 7-én este hívják fel sürgönyileg Benedettit, hogy Emsbe utazva a királyhoz forduljon. A francia nagykövet Emsbe érkezve kapja meg hivatalos utasításait s a külügyminister magánlevelét. Az előbbi szerint, miután a porosz kormány kijelentette, hogy semmi része nincs a dologban s nem szándékszik abba beleavatkozni, a királyhoz mint családfőhöz kell fordulni; kérje meg őt, hogy lépjen közbe, s ha nem is *parancsaival*, legalább *tanácsaival* vegye reá a herceget elfogadó nyilatkozatának visszavonására. Gramont magánlevele egészen más hírokat penget. A leglázasabb türelmetlenség bélyegét viseli magán. Azt írja, hogy 9-én túl nem várhatnak a mozgósítással. Addig feltétlenül szerezzék meg a királynak Leopoldhoz intézett *parancsát*.

Pár órával a levél elküldése után veszi Gramont Mercier jelentését, a mely szerint a spanyol régens szívesen megkönnyíti a kérdés sima lebonyolítását, ha Leopold önként visszalép a jelöltségtől. 8-án este sürgönyzi meg ezt Benedettinek, felhatalmazva

őt, hogy erről a királyt és ha jónak látja, közvetlenül Leopold herceget értesitse. E felhatalmazását 9-én oda módosítja, hogy csak a királylyal beszéljen a dologról, mert az ország méltósága azt kívánja, hogy ez ügyet ne a herceggel, hanem a királylyal intézzék el. Látjuk tehát, hogy lassacskán előtérbe lép az a gondolat, hogy ezt a kérdést a porosz király meghátrálásának dokumentálására, ez által Poroszország megalázására használja fel, de azért a francia álláspont még mindig ingadozó s Gramont még 8-án is azon üzenetének átadására kéri az angol nagykövetet, hogy megoldaná a kérdést az is, ha a Hohenzollern herceg önként lemondana a jelöltségről. Ez az önkéntes lemondás — írja Lord Lyons az angol külügyministernek — Gramont herceg véleménye szerint e nehéz és komplikált kérdésnek nagyon természetes megoldása volna, s a herceg arra kéri Öfelsége kormányát, hogy igyekezze ezt egész befolyásának latbavetésével elérni.

Ugyanekkor közvetlenül a császár is tesz ismét ministerei háta mögött egy más lépést ugyanebben az irányban. Károly román fejedelemnek párisi képviselője, Strat, közbecsülésben álló ember. A császár hivatja őt, lelkére beszél, mint már előbb Gramont, most ő is reájeszt, hogy a spanyol jelöltségben nyilvánuló ellenséges intencziót a román fejedelmen fogja megboszulni s reá bírja, utazzék nyomban Sigmaringenbe, igyekezze a Hohenzollern hercegeket, apát és fiút, e veszély elhárítására reábirni.

Megindult tehát az akció minden irányban, az angol kormány, a romániai ügynök és végül közvetlenül a francia nagykövet útján. Benedetti július 9-én találkozik először Vilmos királylyal. Ez utóbbit a madridi események kellemetlenül lepték meg. »Felrobbant a bomba, — írja július 5-én a királynénak — de egészen másként, mint a hogy előre mondták volt» s Hohenzollern Antal hercegnek a Leopold herceg atyjának írt levelében is csodálkozását fejezte ki e fölött, miért beszélt Prim a jelöltségről a francziáknak, mielőtt abban a Cortes határozatot hozhatott volna. Benedettivel való beszélgetésében visszafojtja a 6-iki nyilatkozat feletti neheztelését s igen barátságos formában, behatóan tárgyalja vele a kérdést arról az álláspontjáról, hogy attól, mint uralkodó teljesen távol áll s mint családfő is csak annyiban avatkozott bele, hogy nem akadályozta meg a herceget a neki felajánlott jelöltség

elfogadásában. Miután Poroszországnak semmi köze ez ügyhöz, azt tanácsolja, forduljanak Madridba s a spanyol nemzetet tartsák vissza egy Franciaországra nézve sérelmes cselekedet elkövetésétől. A midőn pedig Benedetti ismét és ismét visszatér arra a kérésre, hogy mint családfo hozza rendbe a dolgot, erre csak annyi választ ad, hogy ő a maga részéről nem akadályozná a herceget a visszalépésben. Egyúttal értésére adja a nagykövetnek, hogy ilyen irányban írt is már Antal hercegnek, a kinek választát tudatni fogja vele.

Benedettinek ez audienciáról szóló jelentése július 10-én érkezik Párisba. Ennek megbeszélése végett Ollivier összehívja ministertársait 10-én 2 órára s miért, miért nem, azon meggyőződésének ad kifejezést, hogy »most már ránk van kényszerítve a háború«. A ministertanács nem helyezkedik erre az ideges álláspontra, s az annak megállapodásai alapján Emsbe küldött táviratában Gramont csak sürgeti az elhatározást s arra hívja fel Benedettit, küldjön a francia képviselőházban felolvasható olyan táviratot, a melyből az tűnjék ki, hogy a király megígérte, miszerint érintkezésbe fog lépni a herceggel. Ugyanaz nap este írt levele azonban ismét türelmetlenebb és harcziásabb. Annak a mivel sem indokolt meggyőződésének ad kifejezést, hogy az Antal herceghez írt levél csak ürügy, a melylyel késleltetni akarja a király a dolgot, s azt a valótlan hírt közli, hogy már is hívják be a porosz tartalékosokat. »Ha holnap nem kapunk választ, mozgósítunk — úgymond — s pár nap alatt a Rajnánál vagyunk.«

Ugyancsak 10-én Gramont még mindig azt mondja Lord Lyonsnak, hogy rendbe jönne a dolog, ha a herceg a király tanácsára visszavonná elfogadó nyilatkozatát, Napoleon császár pedig az olasz katonai attachét, Vimercatit hívatja s általa azt az üzenetet küldi Viktor Emánuel királynak, hogy ha a jelöltséget bármilyen formában visszavonják, biztosítva lenne a béke. Ellenkező esetben elkerülhetetlen a háború s kéri Olaszország segítségét.

Július 10-én Emsben semmi újabb nem történik. A király csak arról értesíti Benedettit, hogy még nincsenek újabb hírei, de egyúttal audienciát helyez neki 11-én délelőttre kilátásba. Erről számol be 10-iki sürgönyében Benedetti s kéri, hogy a végleges nyilatkozatra várjanak még egy nappal tovább. Ebbe a halasztásba belenyugszik a 11-én tartott francia ministertanács, egyúttal azonban bizonyos előintézkedésekre ad a hadügyministernek

felhatalmazást. Gramont pedig azt a kijelentést teszi a francia kamarában, hogy tárgyalások folynak s rövid türelmet kér.

Az a fogadtatás, a melyben a francia képviselőház túlnyomó többsége részesíti őket, megdöbbeneti a ministereket. A 6-iki nyilatkozat s az azáltal felizgatott párisi sajtó napról-napra féktelenebb harczi lármája nem téveszti el hatását. Hihetetlen inzultusokat és fenyegetéseket vágnak a legelőkelőbb párisi lapok a poroszok és azon francia kormány fejéhez, a mely a nemzet érdekeinek és becsületének megvédésében nem mutatná elég keménynek magát.¹⁾

Megszületik a garanciák követelésének szerencsétlen gondolata. Az az egyes zurnaliszták által odadobott jelszó, hogy itt nemcsak a Hohenzollern-jelöltségről van szó, hogy ez, önmagában véve csak jelentéktelen incidens, a mely azonban a Franciaországot fenyegető porosz politikának egyik láncszeme. Le kell tehát számolni az egész porosz politikával. El kell Poroszország hátrányára intézni minden, a két nemzet között lebegő vitás ügyet és garanciákat kell követelni, hasonló események visszatérésének meggátolására. Mindenekfelett pedig meg kell alázni azt a hatalmat, a melynek újabb sikerei homályt vetnek a francia hadi dicsőségre.

Erről a hangulatról ijedten számol be Ollivier a császárhoz írt levelében, Gramontnak pedig, a kinek találkozása van az Emsből Párisba érkezett Werther nagykövettel, azt írja: tegyen félre minden kíméletet, szorítsa őt sarokba és erőszakolja ki a »nekünk járó reparációt«.

Ez a 11-iki nap végre meghozza a döntést a spanyol jelöltség tekintetében. Vilmos király, a ki Benedettivel szemben olyan következetes precizitással óvja meg a Bismarckkal megbeszélt tartózkodó álláspontot, mint a királynéhoz intézett leveleiből kitűnik, latba vetette a Hohenzollern hercegeknél befolyását, hogy őket ezen tervükről való lemondásra rábírja. Mint látjuk, a király soha nem volt e terv barátja. Bismarck rábeszélésének

¹⁾ Poroszország a szűgyen és a fenyegetés közé szorult — írja a Pays, válaszon: »Hiába próbál magyarázatok mögé bújni; ebbe a brutális dilemnába van bezárva.« Girardin pedig azzal végzi cikkét a Libertében: »Poroszország bizonyára ki akar térni a harc elől. Akkor puskatással a hátába kergetjük át a Rajnán s tisztítjuk meg e folyam balpartját.«

engedve, nem tiltotta azt meg, de most az európaszerte mutatkozó kedvezőtlen megítélés láttára igyekeznek azt az útból elhárítani. 9-én írt levelében figyelmezteti tehát Antal herceget a dolog veszélyeire és nagyon méltatlankodik, a midőn 10-én a herceg tagadó válasza megérkezik. Erről mit sem szólva Benedettinek, újabb levéllel küldi Strantz ezredest Sigmaringenbe, hogy személyesen is adja elő a helyzet komolyságát és igyekezzen a herceget észreteríteni. »Adjon az Isten józan belátást a Hohenzollerneknek«, írja 11-én a királynénak.

Strantz előtt néhány órával Strat érkezik Sigmaringenbe s az előbbi jóformán nyitott ajtókra talál. Napoleon Romániára vonatkozó fenyegetése nem téveszti el hatását, főleg a hercegnére, s Antal herceg, neje könnyeinek hatása alatt, kiadja távollevő fia nevében annak lemondási nyilatkozatát, a mit azonnal megsürgönyöznek a spanyol kormánynak, Párisba Olozaga spanyol nagykövetnek s egynéhány nagyobb német ujságnak. Mindez megtörténik még 11-én este, jóval mielőtt Vilmos császár megkaphatná Strantznak csak 12-én kelt jelentését.

Párisban 12-én reggel ministertanácsban elnököl a császár, a midőn Olozaga audienciára jelentkezik, s a jó hírt diszkréció mellett közli vele. Napoleon mit sem szól minisztereinek, a kik egyszerűen annyit határoznak, hogy Benedetti újabb kérésére még egy napig várnak döntő elhatározásukkal és utasítják Gramont-t, hogy ezt Benedettivel tudatva, ismételten sürgesse meg egy olyan megoldás kieszközlését, a melynél Vilmos királynak a lemondásban való részesedése ha nem is pozitív nyilatkozatból, de a tényekből szembetűnő módon következzen. A képviselőházba menet, 12-én kora délután kapja meg Ollivier a rendőrségtől az Olozagának szóló sürgöny másolatát. Abban a boldog hitben van, hogy ezzel megvan a béke s hazarohan ezt feleségének megmondani. Alig érkezik a képviselőházba, Olozaga keresi fel a folyosón, számos tanu előtt mutatja meg a sürgönynek eredeti szövegét s viszi azt Gramonttal való közlés céljából a külügy-ministeriumba. E találkozás közfeltűnést kelt. Körülveszik, kérdéseikkel ostromolják Olliviert, a ki nem tud a pillanat hangulatának ellenállni s felolvassa a nála levő másolatot. Kifejezi ott is, hogy ezzel a békét biztosítottnak tartja, mire a tömeg nagy része elszéled s rohan a tőzsdére, hogy e hírt eszkomptálja.

A kamarának egyik tekintélyes tagja, Gressier, továbbfaggatja Olliviert a teendők felől. »Bármilyen történjék is, — válaszolja ez — nem engedek új komplikációt közbejönni, nem engedem a békét kezeim közül kiragadtatni.« »Nagyon jól teszi, — feleli amaz — hazafias cselekedet lesz, de bele fog bukni.« A harcziás párt pedig meglepetéséből felocsudva, már a következő félórában interpellációt jelent be a porosz kormánytól követelendő garanciákat illetőleg.

Javában folynak még ezek az izgalmas jelenetek, a midőn megkapja Ollivier Napoleon császár levelét. Most közli vele a békés hírt a császár, hozzá téve, hogy annak publikálásakor kifejezésre kellene jutnia, miszerint a herceg visszalépése a király befolyására (injonction) történt. »Az ország esalódnai fog várakozásában, — teszi hozzá a császár — de nem tehetünk róla.«

Ollivier, a ki a sürgönynek önhatalmú, elhamarkodott közlése által lehetetlenné tette a császár kívánságának teljesítését, megy ez utóbbihoz. Útközben találkozik Thierssel, a ki azt mondja neki, hogy most már viselkedjenek nyugodtan. »Legyen egészen nyugodt«, válaszolja Ollivier s azzal siet a császárhoz. Ez utóbbival egyetért abban, hogy nem tehető hivatalos nyilatkozat az aznapi ülésben. Másnap 9 órára ministertanácsot hívnak össze s megállapodnak, hogy e ministertanács előtt semmi elhatározó lépést nem tesznek. Innen megy Ollivier a külügyministerhez. Ez utóbbit Wertherrel beszélgetésben találja, a melybe őt is bevonják s azt hármásban folytatják. Gramont arra koncentrálja igyekezetét, hogy a lemondás a porosz király meghátrálásának legyen feltűntethető s a kérdés nehézségeinek taglalása közben azt a gondolatot pendíti meg: adjon Vilmos király annak kifejezést, miszerint eljárásának sértő czélzata nem volt és súlyt helyez a két nemzet közötti benső jó viszonyra. Ez eszmét tovább fűzve, jut arra a szerencsétlen ideára, hogy egy, a király által Napoleonhoz intézett levélben nyerjen ez kifejezést s egy ilyen, ha nem is bocsánatkérő, de reparáló levél tervezetét papírra is veti. Werther elég gyenge, hogy engedjen a két francia rábeszélésének s propositiójukat megsürgönyözi Emsbe és Berlinbe. Mindezekről jelentést teendő, az esti órákban megy Gramont herceg a császárhoz St.-Cloudba.

A császár Párisat a legbékésebb hangulatban hagyta el. »Minden

el van intézve, nagy megkönnyebbülés ez nekem, mondja tisztjeinek. Közvetlenül kikocsizása előtt fogadja Nigrát s őt is biztosítja a békéről és arról, hogy szó sincs egyéb követelésről. A hadügyminister ez információk alapján mindenféle készülődés beszüntetésére utasítja osztályfőnökeit s a császár őt kísérő hadsegédének, Burbakinak útközben is azt mondja, hogy örültség volna a háború.

St.-Cloudba érve ott az udvart s mindenekfelett a császárnét a legnagyobb izgalomban és felháborodásban találja. Leghívebb katonái villámló tekintettel, összeránczolt homlokkal fogadják és a császárné szemrehányásaival halmozza el. Ebben a pillanatban érkezik Gramont, a kit szintén kedvetlenül érint az események újabb fordulata. Mint láttuk, már a 6-iki kormánynyilatkozatban Poroszországot tette felelőssé s arra törekedett, hogy ez incidens a porosz kormány vereségével, meghátrálásával és megaláztatásával végződjék. Az események s a mind izzóbbá váló párisi hangulat hatása alatt óráról-órára fokozódik ez a vágy benne s most egyszerre a herceg visszalépése olyan módon következik be, a melynél a porosz király szerepe egészen háttérbe szorul!

Ilyen lelkiállapotban az udvar hangulata őt is és az ingadozó császárt is magával ragadja s a többi ministerek minden megkérdése nélkül megsürgönyzi Benedettinek, hogy feltétlenül szükséges, miszerint a lemondáshoz a király hozzájáruljon és azt a biztosítást adja, hogy a jelöltséget újból nem engedélyezné. E sürgöny elmenetele után, késő este találkozik Olivier Gramonttal, megtudja tőle a történeteket s kettőjük megállapodásaként megy újabb sürgöny Benedettinek, mely azonban csak némileg enyhíti, de lényegileg nem változtatja meg az utasítást.

Emsben 11. és 12-e minden döntő fontosságú esemény nélkül folyt le. 11-én hosszú kihallgatáson újból sürgetőleg igyekezett Benedetti a királyt álláspontjának módosítására rábírni, a ki azonban rendületlenül megmaradt a 9-én mondottak mellett s a francia kormány sürgető és türelmetlen követelődzését meglehetősen határozott hangon utasította vissza.

Mindez azonban az udvariasság, sőt a barátságos érintkezés formái között történt. Azzal váltak el, hogy a király értesíteni fogja a nagykövetet, a mint biztos hírt kap a Hohenzollernek felől s ezt a két nap folyamata alatt több ízben ismétli. A her-

ceg lemondásának híre kezd ugyan már 12-én Emsben is elterjedni, de még este 6-kor is csak azt üzeni a király, hogy másnap reggelre vár hiteles hírt a herceg elhatározása felől s akkor fogja azt a nagykövettel közölhetni.

Késő este kapja meg Benedetti a garanciákra vonatkozó újabb utasítást. Bármennyire helytelenítse is azt, bármennyire féljen is következményeitől, nem mer ellene Párisban remonstrálni s készül a 13-iki audienciára. Reggel a korai órákban elküldi neki a király a »Kölnische Zeitunge«-nak a visszalépés pozitív híret tartalmazó számát. Majd Radziwill herceggel, a király szárnysegédével találkozik, a kit felkér az audiencia kieszközlésére, miután újabb kérést kell előterjesztenie. E közben a sétatéren találkozik a királlyal, a ki azonnal hozzásiet és örömét fejezi ki a kérdés elintézése felett. Benedetti ismétli az audienciára vonatkozó kérését. »Hogyan, — úgymond Vilmos — hát még mindig van valami közlendője?» és látható megütközéssel fogadja, midőn a nagykövet a várt köszönetnyilvánítás helyett a garanciák követelésével áll elő. Ott a sétatéren fejlődik ki a beszélgetés közöttük. A király megőrzi nyugalmát, meghallgatja, kimerítő válasza méltatja a francia követelést, de azt egyúttal a leghatározottabban utasítja vissza. Egyúttal kijelenti, hogy még mindig nincs kezében magának Leopold hercegnek lemondási nyilatkozata s a mint azt megkapja, közölni fogja vele, a miből Benedetti azt a reményt meríti, hogy délután folytathatja az eszmecsérét.

Délután két órakor keresi fel őt Radziwill herceg, a királynak Leopold herceg hivatalos visszalépését közlő üzenetével. Benedetti újra audienciát kér a királytól, a ki Radziwillt küldi vissza azzal, hogy helyesli a herceg lemondását, a jövőre vonatkozólag azonban semmi kötelezettséget nem vállal s így további eszmecsérének szükségét nem látja. A midőn pedig Benedetti még erre is kérésének ismétlésével felel, az audienciát végleg megtagadja azzal, hogy semmit nem tehet eddigi nyilatkozataihoz.

Ugyanakkor, a midőn Emsben ezek a döntő fontosságú események történnek, Párisban még egyszer némileg békésebb fordulatot vesz a dolog. 13-án reggel 9-kor foglalkozik a minisztertanács a kérdéssel. Le Boeuf marsall csak ott értesül az előző este beállott újabb harcziás fordulatról. Önuralmát teljesen

elvesztve fakad ki, jelezve, hogy ő beszüntetett minden harcziás készülődést és ilyen kapkodás végveszélybe döntheti az országot. Kívánja, hatalmazzák fel az azonnali mozgósításra.

Hosszú tanácskozás után a békésebb irányzat kerekedik felül. Határozatba megy, hogy a garancia kívánást nem tartják ultimátumnak s abban az esetben, ha ezt Vilmos király megtagadná, de kétségtelenül, határozott nyilatkozatban helyeselné a herceg visszalépését, elfogadnák ezt az ügy békés megoldása gyanánt s elejtenék a garanciákra vonatkozó kívánalmat.

Hihetetlen, hogy ez elhatározásról Benedettit nem értesítik s el nem követnek mindent, hogy könnyelműen felvetett, provokáló követelésük meg ne tétessék, vagy ha ezzel elkéstek is, visszavonassék, mielőtt a porosz kormányt helyrehozhatatlan nyilvános tények elkövetésére indíthatná. Ellenkezőleg, este 7-kor is azt sürgönyzi még Gramont Benedettinek: tegyen egy utolsó kísérletet, hogy bárminő formában kiesikarjon egy a jövőre vonatkozó kijelentést a királytól. »Sándor czár a legmelegebben támogatja, írja neki, holott a czár csak az ügy első stádiumában járt közben a herceg visszalépése érdekében, a garanciák felvetését pedig a legnagyobb felháborodással fogadja. Egy minis-ter, a ki ilyen pillanatban félrevezeti a tárgyalással megbízott saját nagykövetét!!

Csak a francia kamarában tesz a kormány egy álláspontjuk ezen módosításának megfelelő nyilatkozatot: »Spanyolország követe hivatalosan bejelentette nekünk Leopold Hohenzollern herczegnek a spanyol trón jelöltségétől való visszalépését. Tárgyalásaink Poroszországgal, a melyeknek sohasem volt más céljuk, még nincsenek befejezve, nem vagyunk tehát abban a helyzetben, hogy ma részletesebben tájékoztassuk a házat az ügyek állása felől.«

E szavakra kitör a vihar a bonapartista jobboldalon s ennek vezető tagja David újabb interpellációt jelent be, a mely a harcziás párt tomboló lármája között 15-ére tűzetik napirendre.

Este későn kapják meg a kormány tagjai Benedettinek a 13-iki eseményekről beszámoló jelentését. Az nem tesz rájuk rossz benyomást. Igaz, hogy garancia iránti követelésük határozottan elutasított, de a király világosan kijelentette, miszerint helyesli a herceg elhatározását. Így tehát reggeli megállapodásuk szerint látszott még mód az ügy békés elintézésére.

E közben azonban olyan tényező kapott bele az események kerekéibe, a melyik e rég várt alkalmat nem fogja többé elszasztani s vasmarokkal kényszeríti könnyelmű, elvakult, ingadozott politikájuk következményeinek elviselésére a francia nemzet sorsának intézőit.

Bismarckot Varzinban éri a spanyol jelöltség publikálásának híre s egészen a bekövetkező krízis utolsó döntő fordulatáig semmi jel nem mutat az ő részvételére. Nem lehet benne kétség: tudatosan intézi úgy a dolgot, hogy minden mozzanat azt az álláspontot igazolja, hogy Vilmos király mint uralkodó s a porosz kormány e vállalkozástól távol áll.

Kétségtelen, hogy az egész dolog az ő műve. Neki jutott-e legelőször eszébe, vagy a kétségbeesve királyt kereső spanyoloknak, bizonytalan, de ez utóvégre is kevésbé lényeges részletkérdés. Mert az iránt aztán nem lehetünk kétségben, hogy soha a jelöltségből az ő ismételt döntő közbelépése nélkül semmi nem lett volna. Ő áll érintkezésben a spanyol közélet egyes tényezőivel. 1869 tavaszától fogva ismételve küldi oda megbízottait, részint ez érintkezések fenntartása, részint olyan információk szerzése céljából, a melyek segítségével legyőzhesse a Hohenzollernek vonakodását. Ez az utolsó feladat a legnehezebb. Elkezdve a királyon, a ki 1870. február havában is boszankodva értesül róla, hogy a kérdés újból napirendre kerül s a kinek még július 12-én »kő esik le szívére« Leopold visszalépésének hírére. Maguknál a hercegekknél is Bismarcknak kell a terv érdekében ismételt közbelépnie.

Ezen működése Vilmos királynak a királynéhoz intézett leveleiből és Károly román fejedelemnek levelezéséből világosan tűnik szemünkbe. Midőn 1870 május havában, a midőn tehát úgy Leopold, mint Frigyes herceg lemondása végleg befejezettek látszott, az előbbi újból habozni kezd, atyjuk, Antal herceg azzal a kéréssel közli e tény a porosz koronaherczeggel, hogy azt Bismarck tudomására juttassa. Bismarck azonnal ír a herczegnek, sürgeti, hogy Németország érdekében győzze le aggodalmait. Június 4-én kapja Károly fejedelem az értesítést, hogy testvére elfogadja a spanyol koronát, miután legilletékesebb helyről arról győzték meg, hogy az államérdek ezt kívánja. Ezek után bizonyára lehetetlen volna továbbra is azt állítani, hogy a

Hohenzollern jelöltség nem Bismarck műve. Arra pedig igazán szobatudósnak kellene lenni, hogy a felett bocsátkozzunk fej-törésekbe, vajjon mit akart Bismarck a jelöltség által elérni.

A királyhoz intézett memorandumában természetesen a spanyol trón elfoglalásának előnyös következményeit ecseteli. Azt fejtí ki, minő közgazdasági, politikai és katonai előnyökkel járna Németországra nézve, ha a spanyol trónt a Hohenzollern-család egyik tagja foglalná el. Természetes, hogy ebben az iratban a kérdésnek azzal az oldalával, hogy ugyanezek az előnyök tūrhetlenné tennék a helyzetet Franciaországra nézve s hogy e vállalkozás porosz-francia háború veszélyét idézhethé fel, nem foglalkozik. Bármilyen kevés figyelmet látszott is a francia kormány erre a kérdésre fordítani, bármilyen határozatlanok is e tárgyban 1869 tavasza óta tett lépései, minden laikus, a ki a francia nép és a francia kormány felfogását csak félig-meddig ismeri, tisztában lehetett vele, hogy ez a jelöltség majdnem elkerülhetlenné teszi a háborút.

Nem lehet semmi kétségünk benne: ha Bismarck ilyen hévvel és szívóssággal ragaszkodott e terv megvalósításához, azért tette azt, mert azon alternatíva elé akarta Franciaországot állítani, miszerint vagy eltűrjön egy olyan alakulást nyugati határain, a mely lényeges támasz Németországnak s jelentékenyen gyengíti egy francia-német háború esetére a francia pozíciót s a melyet a Spanyolország felé évszázados ambíciókkal bíró francia nemzet vereségnek, szégyennek és inzultusnak fog tekinteni, vagy pedig reánézve kedvezőtlen viszonyok között megindítsa Spanyolország és Németország ellen a háborút.

E terv teljes sikeréhez az tartozott volna, hogy titokban maradjon a spanyol Cortez határozatáig. Ebből kellett volna az ámuló világnak megtudnia, hogy Spanyolországnak porosz királya van. Primmel egyetértve Bismarck akadályozta meg Antal herceget és Vilmos királyt abban, hogy előzetesen közöljék a tervet Napoleon császárral, mert Franciaországot már ez első hírral olyan fait accompli elé akarta állítani, a mely tisztán a spanyol nemzet szuverén elhatározásának látszik s a melytől a porosz kormány teljesen távol áll. Vagy el kellett volna tehát azt tūrnie, vagy Spanyolországnak kellett volna hadat üzennie, a mely esetben Poroszország becsülete megkövetelte volna,

hogy ezen függetlenségében megtámadott nemzet segítségére siessen.

Mint láttuk, a terv csak részben sikerült. Indiszkreczió folytán kipattant a dolog s a francia ellenakció annak olyan stádiumában indulhatott meg, a midőn a spanyol nemzet mint olyan még nem foglalt állást s az egész ügy egy-két spanyol politikus s a Hohenzollern hercegek kalandos vállalkozásának volt tekinthető.

Ebben a változott helyzetben is ragaszkodik Bismarck jól átgondolt szerepéhez. Ő maga Varzinban marad, elbúvik a közvetlen érintkezés elől. Thilenek pedig már július 4-én adott válasza is világos jele annak, hogy minden eshetőségre kellő utasítással volt ellátva. Bekövetkezik a július 6-iki francia kormánynyilatkozat. Bismarck erre sem ad életjelt. Csakis Thile által adatja ki a fent említett rövid körlevelet.

Még 8-án is azt írja Thilenek: «A francia deklaráció még merevebb és praepotensebb mint hittem. De azért hivatalosan nem tiltakozom ellene.»

Mozdulatlanul, az elpattanásig megfeszített idegzettel lesi az emsi híreket. Tudja, hogy a király ab ovo nem volt az eszme barátja, ismeri békeszeretét, remeg, hogy valamely olyan előzékenységet tanusít a francziákkal szemben, a melyik megalázó volna a francia kormány nyilvános provokációja után. 9-én sürgönyileg kéri a királyt, ne bocsátkozzék Benedettivel tárgyalásokba, utasítsa őt ő hozzá; 11-én pedig, nem bírván tovább magával, tudatja, hogy egészsége az emsi utat már megengedi. A királynak erre bekövetkező hívására 12-én indul oda. Estefelé Berlinbe érkezve ott kapja Leopold herceg visszalépésének hírét. Félbeszakítja útját. Úgy gondolja, hogy most már minden tárgytalan; a játszma el van veszve; az idő előtt felrobbant akna őt magát sebesítette meg s a lemondás gondolatával foglalkozik. Eulenburg belügyministert küldi Emsbe azzal a kéréssel, készítse elő lemondásának útját. 13-án Berlinben várja a további híreket. Ott kapja Werther jelentését, a melyben közvetíti a francia kormánynak a király magyarázó levelére vonatkozó javaslatát.

Mint láttuk, ez eszmét Werther úgy Emsbe, mint Berlinbe tudatta. Sehol nem téveszti el hatását. A király bámulatra méltó

önuralommal egy szót sem szól róla a 13-iki eszmecsere alkal-
mával Benedettinek, de nejjének írt levelében szabad folyást
enged méltó megbotránkozásának. »Láttak-e valaha nagyobb
szemtelenséget, — írja a királynénak. — Boszantó, hogy Werther
azonnal el nem hagyta állomását.« Ez utóbbinak megsürgönyzi,
hogy fel van háborodva a sértő feltevés felett. Bismarek ebben
az egyetlen esetben lép ki rezervájából s azt sürgönyzi Werther-
nek, hogy ő bizonyára félreértette a francia ministerek szóbeli
nyilatkozatait. »Ilyen proposíciókat teljesen lehetetlennek tar-
tok, s mint felelős miniszter nem fogom azokat Ófelsége elé ter-
jeszteni. Ha a francia kormánynak ilyen közlendői vannak, úgy
bízva azokat saját nagykövetére.« Egyúttal utasítja Werthert,
hogy azonnal kérjen szabadságot s távozzék Párisból.

Estefelé hármashoz ebédel Roonnal és Moltkéval. Őket is
az utolsó napok eseményei hozták Berlinbe. Moltkét kételkedésbe
ejtette volt a francia kormánynyilatkozat. »Úgy kell lenni, —
úgymond Nothomb belga követnek — hogy engem rosszul
informálnak, mert örület volna, a mit ezek az emberek csinál-
nak, ha csakugyan olyan gyenge létszámuk és hadikészültségük
volna, mint a hogy mi gondoltuk.« E nyugtalanító érzés daczára
teljesen bíznak mindketten a porosz fegyverek sikerében és
elkeseredve fogadják a békés fordulatot. Asztalnál ülnek, a midőn
a királyi kabinet titkárának, Abekennek következő sürgönye
megérkezik:

»Ófelsége ezt írja nekem: »Gróf Benedetti elfogott a séta-
téren, hogy utóbb nagyon tolakodó módon követelje tőlem,
hatalmazzam fel őt azon kijelentésem megsürgönyzésére, hogy
örök időre kötelezem magamat, miszerint soha többet a Hohen-
zollerneknek meg nem engedem jelöltségük újra felállítását. Vissza-
utasítottam őt, beszélgetésem végén utoljára kissé komolyan,
mert az ember ilyen kötelezettségeket a tout jamais nem vállal-
hat el. Mondtam neki, hogy még semmi hírem sincs s miután
ő előbb kapott Páris és Madrid útján értesülést, ebből is lát-
hatja, hogy az én kormányom keze nincs benne a dologban.«
A király megkapta azóta Antal herczeg levelét. Miután Ófelsége
fentérintett követelésére való tekintettel a gróf Eulenburg és az én
előterjesztésekre elhatározta, hogy nem fogadja újból a grótot, ha-

nem egy hadsegéd útján üzeni meg neki, miszerint most már meg-
kapta a Benedettinek Párisból küldött hír megerősítését s a nagy-
követ számára további mondanivalója nincs. Ófelsége nagyméltó-
ságodra bízva, kívánja-e a nagykövet követelését s annak vissza-
utasítását követségeink és a sajtó tudomására juttatni.«

Ebből a sürgönyből minden változtatás nélkül, de az egész-
nek hangját és hatását alaposan átalakító kihagyásokkal csinálta
Bismarek a közzétett emsi sürgönyt. Ez utóbbi így hangzik:

»Miután a Hohenzollern herczeg lemondásáról szóló hírt a
spanyol kormány hivatalosan közölte a francia kormánynyal,
a francia nagykövet még azt a követelést intézte Emsben a
királyhoz, hatalmazza őt fel azon kijelentése megsürgönyzésére,
hogy örökidőkre kötelezze magát, miszerint soha többet a Hohen-
zollerneknek meg nem engedi jelöltségök újra felállítását. Ófel-
sége erre megtagadta a francia nagykövetnek még egyszeri
elfogadását s a szolgálattelvő hadsegéd által megüzente neki,
hogy semmi további közlendője nincs.«

E szöveg láttára felderült a két öreg katona ábrázata. »Az
első békés szolozsma volt, ez hadi riadó« úgymond Roon, Moltke
pedig, az örökké hideg Moltke mellére ütve azt mondja: »Ha
ebben a háborúban vezethetem még Ófelsége seregeit, azután
elviheti az ördög ezt az öreg csontvázat.«

A közlemény késő este a lapok rendkívüli kiadásaiban meg-
jelent már Berlin utcáin, a táviratok szétmentek minden világ-
táj felé s másnap a porosz követségek kezében voltak.

Minderről 14-én reggel nem lehetett még a francia kormány-
nak tudomása. Mint láttuk, nem voltak egészen reménytelenek
a 13-iki utolsó impressziók. Az udvar harezias hangulata nem
csökkent, de bizonytalanság állt be ott is a továbbiakra nézve.
Ez a bizonytalanság tükröződik vissza Gramont magatartásában
is, a ki a megegyezés elemeit látja Vilmos király üzeneteiben,
Ollivier ellenben egész határozottan a béke mellett van s midőn
a vele bizalmas lábon álló Mitchell hírlapíró 14-én reggel infor-
mációt kér a továbbiak felől, azt mondja neki: »Úgy Prim,
mint a porosz király elfogadta a renunziációt, a garanciák
kérdését elejtjük. Újabb kérdést nem támasztunk, most már
igazán be van fejezve minden.« Mitchell e látogatásból kijöve
Cassagnac-kal találkozik s elmondja a jó hírt neki. »Biztos vagy

benne?» válaszol ez utóbbi. »Apám most volt a császárnál s hála Istennek a háború van elhatározva.«

Ollivier hozzáül a másnapi ülésben teendő kormánydeklaráció megszövegezéséhez, de alig kezd munkához, Gramont azzal ront be hozzá: »Kedvesem, itt áll egy pofonütött ember ön előtt« s megmutatja neki Le' Sourdnak késő éjjel Berlinben feladott táviratát, a melyben az emsi sürgöny közzétételét s az ez által a porosz fővárosban keltett harcias hatást tudatja. Azonnal ministertanácsot kérnek a császártól. Félegykor ül össze ez Párisban s órákig tanácskozik az események felett. És csodálatos, hogy ugyanazok a szerencsétlen emberek, a kik provokáló maguktartásával így eljátszották a Franciaországra nézve fényes, békés megoldás esélyeit, most az utolsó perczen, mintha a veszélyek öntudatára ébrednének, habozni kezdenek és zűr-zavaros tanácskozás közben keresik a békének utolsó lehetőségét. Be kell látniok, hogy székelyen nélkül nincs többé meghátrálás s Le Boeuf 4 órakor eltávozik a ministertanácsból, hogy a mozgósításra vonatkozó rendeletet kiadja.

Távozása után folyik az eszmecsere tovább. Gramont, az ultraharcias Gramont felveti a nemzetközi konferencia eszméjét. S hosszú megvitatás után, a melyről azzal a nyomoruságos észrevétellel számol be Ollivier, hogy »kollegáink állítása szerint a legcsodálatraméltóbb elmékedésekre emelkedtem fel, egy olyan nyilatkozatban állapodnak meg, a mely kijelentse, hogy a király nyilatkozata által a Hohenzollern kandidatura ügye a jelent illetőleg kielégítően megoldatott; a mi pedig a jövőt illeti, annak az elvnek elfogadását, hogy egyik nagy állam uralkodóházának tagja se ülhessen más állam trónjára, európai konferencia elé terjesztik. Ezt határozzák tehát el a berlini »pof« után, s csak a hadügyminister követelésére tartanak este még egy ministertanácsot, a ki feltétlenül követeli, hogy most már végleges határozatot hozzanak a mozgósítás ügyében.

Estig újra harcias fordulat áll be. Kezdi belátni, hogy ez a megoldás lehetetlen a legutolsó események után s hogy a francia kamara elseperné a kormányt, ha ezt terjesztené elő. Az este érkezett sürgönyök végleg megerősítik őket e felfogásban. Úgy a berni, mint a müncheni követ tudatja, hogy az illető állam kormányával az északnémet Bund követe közölte az emsi

közleményt. Ezzel a francia állam képviselőjének tudatos, célzatos megsértését befejezett ténynek veszik s erre támaszkodva, határozzák el a háborút. 15-én reggel csak a teendő deklaráció szövegének megállapítása végett tartanak ministertanácsot. Délben felolvassák azt a kamarában s 50 millió hitelt kérő javaslatot terjesztenek elő, a melyet a kamara még aznap este elfogad.

Nem foglalkozunk behatóan a deklaráció tartalmával s az annak alapján kifejtett vitával, mert, bárminő érdekes példái mutatkoznak is abban a francia kormány felületességének és ámtításainak, ezek magukra az eseményekre döntő befolyást nem gyakoroltak. Egészen felesleges módon színezik ki az eseményeket és álláspontjukat, mert hiszen a háború elkerülhetetlen volt már s a francia kamara túlnyomó nagy többségének hangulata kényszerítette, erőltette őket a háborúra. Thiers az egyedüli, a ki férfias bátorsággal s az államférfi és hazafi aggódó bölcsességével száll szembe ez áramlattal s a feléje repülő szitkokkal nem törődve, higgadt megfontolásra kéri a kormányt és az országot.

Szavainak hatása alatt kétszer is szószékre lép Ollivier. Első alkalommal gyújtó deklamáció olesó babéraival elégszik meg. Utóbb, látva, hogy a kamara egyrésze részletesebb felvilágosítást kíván, felolvassa Benedettinek 13-án kelt sürgönyeit, de a következő passzus kihagyásával: »A hadsegéd Ófelsége nevében tudatta velem azt is, hogy a király teljes és fenntartás nélküli jóváhagyását adta a Hohenzollern herceg lemondásához.« Így teljesen elhomályosítja azt a döntő fontosságú tény, hogy magában a dolog lényegében, t. i. nemesak a herceg lemondásában, de a királyi jóváhagyás kérdésében is a francia kívánság teljesen honoráltatott, s csakis a garanciákat utólagosan felvetett sértő követelés tette elkerülhetlenné a konfliktust.

A kamara bizottságot választ az előterjesztett törvényjavaslat előzetes tárgyalására s e bizottság este 6 órakor tartott ülésében további felvilágosításokat kér a kormánytól. Első kérdésük a hadi készülségre vonatkozik, a mire Le Boeuf egyszerűen azzal válaszol, hogy készen vannak s ha nem veszítenek időt, felel az eredményről. Gramont elkésve érkezik az ülésbe. Tőle először is azt kérdik: igaz-e, hogy a kormány a tárgyalások közben állott újabb követelésekkel elő? Gramont erre a sürgönyök számának és dátumának felolvasása nélkül olvas fel azokból egyes kiszakított

részleteket s azokkal annyira félrevezeti a bizottságot, hogy ez jelentésében azt állítja, miszerint már az első Emsbe küldött sürgönyben annak a kívánságnak a tolmácsolására utasították Benedettit, hogy a király járuljon hozzá a herceg lemondásához és biztosítsa arról Franciaországot, miszerint jövőre nem fogja ugyanezt a jelöltséget megengedni. Erre a csak 12-én, a herceg lemondásának közlése után elküldött sürgönyből vett idézetre támaszkodva mondja a bizottság: «Látjuk tehát, uraim, miszerint a kormány az incidens kezdetétől fogva annak utolsó fázisáig lojalisán mindig ugyanazt a célt kívánta elérni.»

Utolsó kérdésük: remélhetnek-e szövetségeseket? Igazságszeretetről és nemzetek sorsával játszó emberek felelőségéről csak némi fogalommal bíró embernek arcába kergeti a vért Gramont válasza: «Azért voltam kénytelen a bizottságot megvárakoztatni, — úgymond — mert az osztrák és olasz nagykövet látogatását kellett fogadnom. Reményelem, hogy ezek után nem fog a bizottság több kérdést intézni hozzám.» Ezt merte válaszolni az az ember, a ki annyira tudta a szövetségesek utáni reménykedés hiu voltát, hogy nem is tett komoly lépést azok biztosítására s úgy az osztrák kormány, mint az olasz külügy-minister ismételt kategorikus kijelentéseiből tudta, miszerint velük való szövetségről szó sem lehet.

Ismétlem, mindez egészen felesleges cselekedet volt; az illetőket siralmasan jellemzi, de befolyást az eseményekre nem gyakorolt. Elkerülhetetlenné vált a népek nagy erőpróbája, a nagy leszámolás. A koczka el volt vetve, az államférfi munkája befejeztetett. Most már a hadvezér s a fegyverben álló nép következett. A döntést a német nép nagyobb fizikai, szellemi és erkölcsi ereje s mindenekfelett jobb hadi szervezete hozta meg. De hogy ez a nemzet így felszabadítva, így egyesítve, így szervezve dobhatta a döntés pillanatában egész erejét a végzet serpenyőjébe, az első sorban annak a nagy államférfinak műve volt, a ki közpályájának első kezdetétől fogva a jós előrelátásával, a természetvizsgáló hideg, bonczoló eszével, a lángész magas szárnyalásával és titáni energiájával s a hazafi izzó honszerelmével szentelte ennek a nagy czélnek egész életét.

NAGY PÉTER CZÁR ÉS II. RÁKÓCZI FERENCZ SZÖVETSÉGE 1707-BEN

SZÉKFOGLALÓ ÉRTEKEZÉS

DR. MÁRKI SÁNDOR

R. TAGTÓL

(Felolvasatott a II. osztály ülésén 1913. évi márczius hó 10-én)

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1913